

**TURKISH ETHICS UNIT OF THE INTERNATIONAL NETWORK
UNESCO CHAIR IN BIOETHICS
Newsletter**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ BİYOETİK EĞİTİM UYGULAMA VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ E BÜLTEN**

HÜBAM REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY

2020: Vol 3; No 2

İçindekiler

Editörden	1
Bilimsel Çalışmalar	6
The Gendered Nature of International Law	6
Türkiye’de Hayvan Hakları İhlalleri İhbar Mekanizmaları: HAYDİ Uygulaması Örneği	12
Silahlı Çatışmalar ve Sağlık Personelinin Statüsü	23
Etkinlikler	28
Felsefe Okuma Grubu	28
Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri"	28
ASET 2020/II	29
Söyleşiler	30
Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başvurularında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	30
Öğrencinin Sesi	43
Tarih Tekerrürden İbaret Midir?	43
Tıp Etiği Mi, O Ne Ola Ki?	49
Anı/Edebiyat/Eleştiri Yazıları	51
Çek Cumhuriyeti’nin Bohemya’daki İncisi: Český Krumlov	51
Gilbert Harman’a Göre Etik ve Gözlem İlişkisi	55
H.L.A. Hart’ın “Hukuk, Özgürlük ve Ahlak” Kitabı Üzerine	60
Ev İçi Şiddetle Mücadele ve Öz Niteliklerini Koruyarak Gelişen Ülke Olmak	65
Yayın Kurulu	71

Editörden**Nüket Örnek Büken¹**

Değerli okuyucular; UNESCO Uluslararası Biyoetik Ağı Türkiye Birimi'nin (Turkish Ethics Unit of the International Network UNESCO Chair in Bioethics at the Hacettepe University Medical School) ve HÜ Biyoetik Merkezi (HÜBAM)'nin ortak yayını olan **Newsletter of the UNESCO -“REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY”- in Aralık 2020** sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

Tüm dünyanın 'bir an önce bitsin' dediği 2020 yılına elveda dememize sayılı günler kala, Covid-19 salgınıyla mücadele küresel ölçekte hem koruyucu önlemlerle hem de aşı ve antiviral tedaviler ile devam etmekte. Biten yılın neredeyse tamamını küresel bir kâbusun içinde, Kovid-19'la mücadele ile geçirdik, bu mücadelenin ön saflarında yerini alan sağlık çalışanları da kaybedildi; tüm dünyada 7 bin sağlık çalışanı, ülkemizde şu ana kadar 283 sağlık çalışanı hayatını kaybetti.

İnsan olma durumu savunmasızlığı da içinde barındırır. İnsanlık tarihi göstermiştir ki her insan sürekli olarak, fiziksel, zihinsel ve sosyal bütünlüğünün “yara” alması riskiyle karşı karşıyadır. Yani insan için savunmasızlık, bireylerin yaşamında ve insan ilişkilerinin şekillendirilmesinde kaçınılmaz bir boyuttur. Savunmasız olduğumuzun bu şekildeki kabulü, bir noktada kendimizi, sağlığımızı ve esenliğimizi koruma kabiliyetinden veya araçlarından yoksun kalabileceğimizi kabul etmemiz anlamına da gelmektedir. Olası hastalık, sakatlık, savaş, çatışma, salgın ve çevresel risklerle karşı karşıyayız her an.

UNESCO'nun **İnsanın savunmasızlığına ve kişisel bütünlüğüne saygı ilkesi**, her durumda saygı duyulması gereken esas ilkeleri de ortaya koymaktadır ki bunlar: **insan onuru, insan hakları ve temel özgürlüklerdir**. Böylelikle, etik ve hukuk dillerinin her ikisine de tanındık olan geniş bir ilkeler dizisinin öneminin altı çizilmektedir: **özerklik, yararlılık, eşitlik, adalet, onur...** Hastalık, engellilik, başka kişisel, toplumsal veya çevresel koşullar ya da kısıtlı kaynaklar, bireyleri, aileleri ve grupları zarar görmeye açık hale getirebilir. Kişilerin sağlık hizmetlerinde bu tür durumlara karşı korunarak güçlendirilmesi için, daha çok kaynak ayrılması, güvenli yaşam koşullarının sağlanması ve kaliteli sağlık hizmeti sunumu önemlidir; bunlar her insanın **“erişilebilir en yüksek sağlık standartlarına ulaşabilmesinin”** önkoşuludur.

¹ Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜBAM) Müdürü. Ankara/Türkiye. nuketbuken@gmail.com

Söz konusu sosyal, politik ve çevresel belirleyici unsurlar olduğunda (örneğin kültür, ekonomi, iktidar ilişkileri, doğal felaketler gibi) bu sosyal, politik ve çevresel belirleyiciler daha karmaşık olup, bireyler, gruplar ve devletlerarasındaki ilişkilerde iş dönüp dolaşıp temel **adalet** konusuna gelip dayanmaktadır. Burada “sosyal savunmasızlık” da diyebileceğimiz bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu, insanların ve toplumların günlük yaşamlarının yapısının belirlediği bir olgudur. **Sosyal savunmasızlık** durumları genellikle bireylerin kendi kaderlerini tayin etmelerine müdahale etmekte ve sosyal dışlanma nedeniyle, risklere daha fazla maruz kalmaya yol açmaktadır. Pandemiden en fazla etkilenen kesimin örselenebilir ve savunmasız gruplar olması -yaşlılar, engelliler, kadın ve kız çocukları, fakirler, mülteciler- bu nedenle beklenmedik değildir.

Diğer taraftan; pandeminin planlanması, hazırlık ve yanıtların belirlenmesi konusunda sürecin tamamında pek çok kritik etik soru ortaya çıktı ve tartışıldı ki bu sorunların bir kısmı **Reflections on Bioethics From Turkey** Bülteni’nin **Haziran 2020** sayısında da konu edinildi; kimler öncelikli olarak aşılar, ilaçlara, tıbbi kaynaklara ulaşabilecekler? İlaçlar, aşılarda ve yoğun bakım ünitesi yatakları gereksinimi karşılayamadığında, sınırlı kaynakların adil kullanımı açısından bunlar öncelikli olarak kimlerin kullanımına açılacaktır? Pandemiyle karşı karşıya kalındığında sağlık çalışanlarının kendi sağlıklarını ve ailelerinin sağlığını riske atmayacak şekilde ne gibi sorumlulukları olacaktır? Pandemilerde takip, izolasyon, karantina ve sosyal uzaklaştırmanın ölçütleri etik normları göz ardı edilmeden nasıl belirlenecektir? Ülkelerin birbirilerine karşı pandemi planlaması ve gereksinimlerin karşılanması konusundaki çabalarında ne gibi sorumlulukları olacaktır? İnsanlar ya da toplumlar antiviral ilaçları, aşılarda ve etkili olduğu söylenen endikasyon dışı kullanılabilecek diğer deneysel ilaçları kendileri mi stoklamalıdır, yoksa hükümetlerinin bu tür ilaçların dağıtımıyla ilgili kısıtlayıcı kararlarına mı uymalıdır? İlaçların dağıtımında, sağlık hizmetine ulaşımında ya da acil servislerden/yoğun bakım ünitelerinden yararlanmada, bazı kişilerin ya da bazı kurum temsilcilerinin, sağlık çalışanlarının ya da politikacıların, karar vericilerin önceliği olmalı mıdır?

Bugün yaşamakta olduğumuz salgın, dünyayı “küresel köy” olarak tanımlayan neo-liberal politikaların ve sağlık sisteminin çöktüğünü, kamusal sağlık politikalarının bir lüks değil, temel insan hakkı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Salgında ölüm olaylarının yaşlı ve kronik hastalığı olan bireylerde daha çok görülmesinin yarattığı “güçlü olan yaşasın” olarak tanımlanabilecek verimliliğe dayanan yaklaşımların savunulması ve yaşanan kriz ortamını fırsata çevirmek isteyen; stokçuluk, karaborsacılık, işten çıkarma, evde çalışma ile iş yükünü

artırma, ücretleri düşürme, etnik ayrımcılık, yabancı düşmanlığı vb. girişimlerin makul görülmesi hiçbir biçimde kabul edilemez.

Salgınlar tüm toplumda olduğu gibi sağlık çalışanlarında da kaygı ve korku yaratmaktadır. Sürecin uzaması, riskin artması, meslektaşlarımızın hastalanması ve ölümleri; kaygı ve korkuların artmasına, yorgunluğa ve tükenmişliğe neden olabilmektedir. Böylesi kaotik dönemlerde sağlık otoritelerince sürecin iyi yönetilmesi, görev tanımlarının açık bir biçimde belirlenmesi, sağlık hizmetinin sürdürülmesiyle ilgili algoritmaların oluşturulması; kişisel koruyucu donanımlara erişim konusunda yetersizlik yaşanmaması, çalışma koşullarının uygunluğunun sağlanması, sağlık çalışanlarının zorlu görevlerini dayanışma içinde gerçekleştirmelerini olanaklı kılacaktır.

Pandeminin gölgesinde 2021 yılına girerken “umudun hep canlı kalması” gerekliliğini yeniden hatırlayarak ve hatırlatarak size keyifle okuyacağınızı düşündüğümüz çok farklı konuları ele alan bir sayı hazırladık.

İlk olarak Kıvılcım Ceren Büken **The Gendered Nature of International Law/ Uluslararası Hukukun Cinsiyetçi Doğası** adlı makalesinde, uluslararası insan hakları hukukunun, hukukun eşitlikçi söyleminin en yoğun olduğu alanı olmasına rağmen, erkek odaklı bakış açısının süregeldiği bir alan olduğunu ifade etmektedir. İlgili makalesinde Büken, insan hakları hukukunun cinsiyetçi doğasının neden ve sonuçlarını çeşitli örneklerle tartışmaktadır.

Muhammet Arslan **Türkiye’de Hayvan Hakları İhlalleri İhbar Mekanizmaları: HAYDİ Uygulaması Örneği** isimli makalesinde **HAYDİ uygulaması** olarak bilinen Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde “*çevre, doğa ve hayvanlara karşı işlenen suçların önüne geçmek, vatandaşlarımızın da bu konuda duyarlılığını arttırarak bu mücadeleye paydaş etmek için*” 28.07.2020 tarihinde hizmete giren mobil ihbar uygulamasının tanıtım ve bilgilendirmesini yapmaktadır.

Sevda Aydın **Silahlı Çatışmalar ve Sağlık Personelinin Statüsü** adlı yazısında, Azerbaycan-Ermenistan çatışması özelinde; uluslararası insancıl hukukun en hümanist ve önemli özneleri olan, silahlı çatışmaya müdahale etmeyen, uluslararası deontoloji ve insancıl hukukta yer alan meslek etik ilkelerine uymakla yükümlü olan ancak diğer taraftan, savaşın ızdırabına katlanmak ve kimi zaman da hayatlarını tehlikeye atmak zorunda olan hekimler ve sağlık çalışanlarını konu almaktadır.

Etkinlikler bölümünde ise, **Felsefe Okuma Grubu, Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri", Asistan Etik Eğitimi (ASET)** etkinlikleri ile ilgili bilgiyi sizlerle Müge Demir paylaşmaktadır.

Söyleşi bölümünde, Müge Demir'in her sayımızda yer alan değerli söyleşilerinden birisini daha okuma fırsatı elde edeceğiz. **Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başvurularında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri** başlıklı söyleşi HÜ Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurul başkanı Prof. Dr. A. Lale Doğan ile yapıldı.

Öğrencinin Sesi köşesinde 2 doktora öğrencimizin sesine kulak vereceğiz; İlkin Karakapıcı, **"Tıp Etiği mi? O Ne Ola ki?"** sorusuna ve Vedat Menderes Özçiftçi de **"Tarih Tekerrürden İbaret midir?"** sorusuna dair duygu ve düşüncelerini bizlerle paylaşacaklar.

Anı/Edebiyat/Eleştiri Yazıları bölümünde gezi yazıları köşemizin artık daimi yazarı haline gelen Volkan Acar bizleri **Çek Cumhuriyeti'nin Bohemya'daki İncisi: Český Krumlov'a** götürecektir. Bu küçük Ortaçağ kasabasının daracık, kıvrımlı, zikzaklı sokaklar ve caddelerini birlikte gezme şansını yakalayacağız.

Gilbert Harman'a Göre Etik ve Gözlem İlişkisi adlı yazısında Sevim Coşkun, Gilbert Harman'ın, "Ethics and Observation" adlı makalesini bizlerle paylaşarak, etik ve bilimsel teorilerin karşılaştırmasını yapmaktadır. Harman, gözlemsel kanıtın bilimde oynadığı rolün etikte olmadığını söyleyerek, ahlaki ilkelerin aynı şekilde haklı çıkarılamayacağını savunarak; bilimsel ilkeler ile belirli gözlemler arasında açıklayıcı bir zincir varken, ahlaki ilkeler ile belirli gözlemler arasında açıklayıcı bir zincir olamayacağını ifade etmektedir.

Çağrı Zeybek Ünsal, İngiliz felsefeci Herbert Lionel Adolphus **Hart'ın "Hukuk, Özgürlük ve Ahlak" Kitabı Üzerine** adlı değerlendirme yazısıyla, İngiliz felsefeci Herbert Lionel Adolphus Hart'ın *Hukuk, Özgürlük ve Ahlak* kitabı üzerine görüşlerini bizimle paylaşmaktadır. Etik ve hukuk ilişkisini toplumsal ahlakın korunması ve sürdürülebilirliği üzerinden tartışan ve okuyucuyu farklı sorular üzerinde düşünmeye sevk eden bu eserin, Stanford Üniversitesi'nde 1968 yılında yapılan üç farklı konferansta tartışılan sorular üzerine kurulmuş olduğunu ifade ederek, okuyucuya önermektedir.

Önder İlgili, **Ev İçi Şiddetle Mücadele ve Öz Niteliklerini Koruyarak Gelişen Ülke Olmak** isimli yazısında, Pakistan ve Türkiye'nin "gelişmekte olan ülke" kategorisindeki benzerlikleri üzerinden; değişim ve gelişim kavramlarına yeniden bakmakta; Batının hegomonik yaklaşımı ile ve ülkelerin kendi özgün koşulları, dini ve tarihsel gelişim

deneyimleri, buna dayalı kültürel farklılıkları dikkate alınmadan, körlemesine tıpatıp kopyalanma ile gerçekleştirilecek bir değişimin olumlu sonuçlar doğuramayacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan, ülke ve toplumların özgün gelişim deneyimleri ve yerleşik kültürlerinin, insanlığın geleceğe yönelik güvencesi ve ortak mirası olduğundan hareketle, bu özgünlüğün ve değersel önceliklerin korunması gereğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda “aile, kadın, kadının konumu, aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet ...” kavramları ile ilgili görüşlerini bizlerle paylaşmaktadır.

REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY bülteninin yayın kurulu olarak, tüm okuyuculara keyifli okumalar diliyoruz. Biyoetik çalışmalarının dalga dalga yayılacağı ve biyoetiğin sesinin ve etkilerinin dünyanın her yerine ulaşabileceği bir gelecek umuduyla...

Bilimsel Çalışmalar**The Gendered Nature of International Law****Kıvılcım Ceren Büken¹**

International human rights law appears to be genderless at first sight due to its claims of objectivity and universality, but one does not have to dig very deep to realize that this claim is far from the truth. The patriarchal structures of oppression that are present in domestic law are also present in international human rights law for many reasons. The ideas behind the creation of an international human rights law were not without gender, the historical setting in which the current systems of human rights law were constructed was not without gender, the historical and present underrepresentation of women in positions of power in both domestic and international settings and the readily established mechanisms, substantive legal arguments and determined parameters of public international law certainly are not without gender. This article will examine some of the ways in which international human rights law is gendered, touching upon the idea of state sovereignty, androcentrism in norm determination, the public private divide and some current gendered practices.

The liberal ideological foundations of human rights, inalienability and universality were largely derived from John Locke's Second Treatise of Government, where he argues for the natural rights one has simply by being human². This is the light under which human rights are viewed, universal and taking precedence above all else³. This viewing has made it possible for human rights to take form as we know it, but the same viewing also helps hide the gendered nature of human rights, making human rights sound gender free in their application. The truth is that in Locke's time the meaning of these words excluded women, slaves and low-wage earners altogether, and therefore these principles of inalienability and universality were created from an elite male perspective⁴. During the preparation phase of the Universal Declaration of Human Rights, there was an expectation for women to have the same rights as

¹PhD Student, Hacettepe University. Ankara/Turkey. kivilcimcerenbuken@gmail.com

²John Locke, Second Treatise of Government (1690), Ed. C.B. Macpherson, Hackett Publishing Company Indianapolis(1980), 8.

³Laura Parisi, Human Rights, Politics and Sexuality and Gender, Feminist Perspectives on Human Rights (2010) Oxford Research Encyclopedia of International Studies, <<http://oxfordre.com/internationalstudies>> accessed 28.04.2019,4.

⁴ibid.

men, thanks to the effects of the first wave of feminism which was still being felt. The first wave of feminism had paid particular attention to the fact that women were being denied civil and political rights; and so the liberal feminist demand of "sameness" with men, laid the groundwork for the future of women's international human rights. As Hilary Charlesworth puts it, "The promise of equality as 'sameness' to men only gives women access to a world already constituted by men and the parameters determined by them"¹.

Today, the structure of the international legal order is not exempt from the dominance of the male perspective². Still today, states and international organizations, the subjects of international law, are run and represented predominantly by men. As a result, international human rights law has developed to reflect the values and experiences of men, which has made it so that issues traditionally of concern to men are seen as general human concerns while women's concerns are given a special, limited category³. There is a traditional understanding that the law offers a system of reasoning about problems that is objective and impartial. When it comes to international law, it is acknowledged that, because the states to a large extent can choose the principles they want to be bound by, international law is a softer, negotiable form of law that is closer to politics. International human rights law however offers a moral discourse about justice and fairness⁴, therefore hides its highly political and gendered nature behind these claims.

Why are the values and experiences of men so different from those of women, and what are these values that constitute the fabric of international law that are so inherently gendered? Psychologist Carol Gilligan in her book "In a Different Voice" demonstrates that when it comes to moral decision making and problem solving, little girls and little boys have different values. While girls base their decisions on values of caring and connection, boys base their decisions on abstract terms of right and wrong, fairness, logic and rationality⁵. Gilligan carefully attributes this difference in the values of girls and boys to external circumstances in the bringing up of the children, how the children were nurtured, rather than to their nature. It is therefore cultural feminists who observe that the values in both national and international

¹Hilary Charlesworth, *The Hidden Gender of International Law*, Temple International & Comparative Law Journal, vol.16(1) (2002), 95.

² Hilary Charlesworth, Christine Chinkin, Shelley Wright, *Feminist Approaches to International Law*, American Journal of International Law, vol.85(4) (1991), 621.

³ibid, 625.

⁴Charlesworth, 93.

⁵ibid, 95.

law are the male values of hierarchy, sovereignty, rationality and objectiveness rather than the female values of emotion, subjectivity and contextualized thinking. This demonstrates that the dominant values in international law are presently male values¹.

States themselves are not only patriarchal structures because they do not have enough women in positions of power but also because they are, by way of constitution, based on the concentration of power in the hands of an elite that also possesses the monopoly of the use of force to maintain that power². The structure of international organizations inevitably replicates and reinforces these patriarchal foundations because they themselves are composed of, and created by states³. In fact, when it comes to human rights law, much is in the hands of the states to decide. Sovereign states accept human rights standards if they wish to, when they wish to and to the extent they wish to; the mantra of sovereignty itself is intoned against human rights⁴. Sovereign states submit to monitoring and judgment by international human rights courts and commissions if they wish to and to the extent they wish to⁵, which means that even if substantive international human rights law were gender free, the system would still not allow it to become a good tool to protect the human rights of women.

Substantive international human rights law is however, in no way not gendered. The most striking example for the gendered nature of substantive international human rights law lies in the gendered nature of jus cogens. Jus cogens is important not because of its practical application but because of its significance in the international legal process, because it assumes that there can be a difference between the values of different norms, that certain norms can be deemed to be of fundamental significance⁶. The American Law Institute's Revised Restatement of Foreign Relations Law lists violations of jus cogens as the practice of genocide, slave trade, murder and disappearances, torture, prolonged arbitrary detention and systematic racial discrimination⁷. All of these violations are undoubtedly serious, but the silences of the list indicate that women's experiences have not contributed to this list of the

¹Charlesworth, 96.

² Charlesworth, Chinkin, Wright, 622.

³ibid.

⁴Louis Henkin, That S Word: Sovereignty, and Globalization, and Human Rights, Et Cetera, Fordham Law Review vol.68(1) (1999), 5.

⁵ibid.

⁶Hilary Charlesworth, Christine Chinkin, The Gender of Jus Cogens, Human Rights Quarterly, vol.15(1) (1993), 66.

⁷ibid, 68.

most important rights. For example, although racial discrimination is on the list, discrimination on the basis of sex is not. While the right to life in Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights is concerned with the arbitrary deprivation of life through public action, it completely bypasses the ways in which women are deprived of their lives, which predominantly takes place in the “private” sphere¹. The Convention Against Torture’s definition of torture requires the intention to inflict physical or mental severe pain or suffering for such purposes as obtaining information or a confession, punishing for an act or intimidating or coercing for any reason based on discrimination of any kind by a public official or a person acting in official capacity. Women and children are victims of random terror campaigns by both the government and guerilla groups in times of armed conflict and such suffering is not included in the international definition of torture that requires not only for there to be the intention to inflict suffering but intention that the infliction of suffering will fulfill a purpose². Jus cogens therefore, adds a further public private divide dimension to international law³.

What is, then, the public private divide? To start answering this question from a broader perspective, more can be said on John Locke. Locke made a distinction between the political power of the public sphere and the paternal power in the private sphere of the family, which put women in the private sphere and gave them little ability to claim rights in the public sphere; thus, the state was able to protect the public and private interests of men⁴. Men were, then, as citizens, accorded some rights that women in the private sphere were not allowed, they were therefore less than citizens and less than fully autonomous, which made them unable to make claims to rights. When the public sphere is emphasized as the proper realm of human rights, women’s experiences in the private are kept out of the discussion and this results in an androcentric understanding of human rights, an understanding of human rights that is centered on men. This artificial distinction between the private and public spheres allows the state to appear as if it were non-gendered, when women are allowed the same rights as men in the public sphere, and this seeming equality actually facilitates gender hierarchies in the private sphere⁵. Therefore, the divide assigns the workplace, the law, economics, politics, intellectual and cultural life to men and the private world of the home to

¹ibid, 70.

²Charlesworth, Chinkin, Wright, 628.

³Charlesworth, Chinkin, 75.

⁴Parisi, 5.

⁵ibid.

women; while at the same time assigning these two spheres asymmetrical value where the male world is attached greater significance than the female one¹. This idea is constantly reproduced by power structures both in social life and the law, and so supports the dominance of men. The law therefore operates in the public domain and does not regulate the private realm of the home, and so violence within the home for example is given less legal significance than violence outside of the home². This is exactly why violence against and oppression of women is never an entirely “private” issue, it is caused by the structural relationships of power, domination and privilege between men and women³.

The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women was created in the hopes that it would address some of this inequality in international human rights law. While it has been beneficial in some respects such as ensuring that discrimination against women does not go unnoticed among general human rights issues, drawing attention to issues of concern to women and acknowledging that not all women have the same problems⁴, the creation of the Convention has also been disadvantageous in some ways. The existence of a specialized Women’s Convention has led other human rights bodies to ignore or minimize women’s perspectives for example, and the Women’s Convention has much weaker implementation procedures compared to the said bodies. The Women’s Convention has also shown the striking panic the issue of the obligation to prevent discrimination against women can bring to many states worldwide. While the UN had hoped to pass both the Convention on the Elimination of Racial Discrimination and the Women’s Convention at the same time, the latter was passed 15 years later than the former. Article 28 of the Convention permits ratification subject to reservations that are not incompatible with the object and purpose of the Convention and no criteria are given to determine if a reservation carries this incompatibility⁵, so it is the most heavily reserved human rights treaty today, even though the Convention only talks about discrimination and the International Covenant on Civil and Political Rights already covers non-discrimination in various articles, so the Convention does not bring any new obligations. This further demonstrates that states are not thinking about women when they think about human rights, and so, human rights are deeply gendered in the minds of the states.

¹Charlesworth, Chinkin, Wright, 626.

²ibid, 627.

³Charlesworth, Chinkin, 73.

⁴Charlesworth, Chinkin, Wright, 632.

⁵ Charlesworth, Chinkin, Wright, 633.

Cultural relativism is another area of international human rights law in which women's rights is being greatly undermined. Many states justify their denial of women's human rights by framing these denials in cultural relativist terms, positioning themselves as anti-Western and anti-imperialist¹. These cultural relativist arguments are disproportionately deployed towards women's rights, and surprisingly less towards the articles in UN treaties in favor of religious and cultural rights or the elimination of racial discrimination².

International human rights law, then, appears to be riddled with gendered mechanisms, gendered substance and gendered implementation. Its gender-free appearance and claims are deceitful since states themselves are gendered structures, their representatives are mostly men, and international human rights law runs on the willingness of states to abide by it. The one exception to this rule, *jus cogens*, is gendered in substance, and the mechanisms that have the power to interpret these rules otherwise, are also gendered. The same reasons that create the patriarchal structures of oppression in domestic law are in international human rights law, fully present. International human rights law is biased against women.

Bibliography

Charlesworth H. The Hidden Gender of International Law. Temple International & Comparative Law Journal. 2002;16(1).

Charlesworth H, Chinkin C, Wright S. Feminist Approaches to International Law. American Journal of International Law. 1991;85(4).

Henkin L. That S Word: Sovereignty, and Globalization, and Human Rights, Et Cetera, Fordham Law Review. 1999;68(1).

Locke J. Second Treatise of Government. Ed. C.B. 1690. Macpherson, Hackett Publishing Company: Indianapolis;1980.

Parisi L. Human Rights, Politics and Sexuality and Gender, Feminist Perspectives on Human Rights. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. 2010. Access: <http://oxfordre.com/internationalstudies>. Accessed:28.04.2019.

¹Parisi, 17.

²Parisi, 17.

Türkiye’de Hayvan Hakları İhlalleri İhbar Mekanizmaları: HAYDİ Uygulaması Örneği

Muhammet Arslan¹

Giriş

Hayvan hakları ve hayvan refahı konuları birlikte yaşadığımız ve çok çeşitli şekillerde hayatı paylaştığımız hayvanlar ve bizler için oldukça önemlidir. Hayvanlarla etkileşim içinde olduğumuz ölçüde pet, sokak, deney, yaban, çiftlik hayvanları ve diğer hayvan gruplarıyla ilgili birçok sorun kümesi mevcuttur. Hayvanların ahlaki ve hukuki statüsü, hayvan yetiştiriciliği, hayvan deneyleri, avlanma, hayvan kullanımı, doğal yaşam alanlarının korunması, sokak hayvanları, birlikte yaşama gibi konularda çeşitli etik, hukuki ve sosyal sorunların çözümüne yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Hayvanların bildiğimiz anlamda özne (süje) olmamaları ve bu bağlamda “hak” sahibi olamayacaklarıyla ilgili tartışmalar (1,2) mevcut olsa da, hayvan hakları genel anlamda hayvanların herhangi bir şekilde kullanılmalarına karşı çıkan görüşlerden, belirli sınırlamalarla kullanılmalarını onaylayan yaklaşımlara kadar çok geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır. Kavram *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*’nde “*hayvanların varlığına yönelik zulüm ve kötü kullanımın önlenmesi, insan yararına kullanımlarına ise sınırlamalar getirilmesi amacıyla geliştirilen düşünceler.*” şeklinde tanımlanmaktadır. (3) Bu bağlamda, eşit muamele görme, yaşama, barınma, beslenme, menfaatin önemsenmesi, acıdan, hastalıktan ve stresten uzak olma, doğal davranışlarını gösterebilme gibi haklardan söz edilmektedir. Hayvanların hangi haklara sahip oldukları konusu da üzerinde anlaşılmış bir konu değildir. Bu anlamda, uluslararası bilinirliği yüksek olan “Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi” de hayvanlar için çeşitli haklar tanımlamıştır. (4) Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde tanımlanan hayvan hakları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Yaşama hakkı

Canlı veya ölüsünün saygı görme, türler arası ilişkiler zemininde sömürülmeme, iyi bakılma, gözetilme, korunma ve insanlığın bilgi birikiminden yararlandırılma hakkı

Kötü davranılmama, acı çektirilmeme ve ölümün zorunlu olduğu durumlarda acısız ve korkutmadan yaşamın sonlandırılması hakkı.

Doğasına uygun bir çevrede yaşama ve üreme hakkı.

¹ Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D. Ankara/Türkiye.
muhammet.arslan@hacettepe.edu.tr

İnsanlarla birlikte yaşayan hayvanların doğal ömürlerini tamamlama ve terk edilmeme hakkı

Çeşitli işlerde kullanılan hayvanların dinlenme, beslenme ve iş yüklerinin sınırlandırılması hakkı

Deney hayvanlarının fiziksel ve psikolojik acıdan korunma hakkı

İnsan eğlencesi konusu yapılmama ve onurun korunması hakkı

Hayvanların ve diğer canlıların ortak yaşam alanı olan çevrenin korunması ve yok edilmemesi hakkı.

Hayvanlara kötü muamele içeren görsel ve işitsel materyallerin eğitsel amaçlar dışında yayınlanmaması hakkı

Hayvan haklarının yasalar, sivil toplum kuruluşları ve bireyler tarafından korunması, savunulması ve temsil edilmesi hakkı.

Hayvanların hangi haklara sahip oldukları konusunda çeşitli etik, hukuki, kültürel ve ekonomik belirteçler olmasıyla birlikte, üstte tanımlanan haklar çok farklı şekillerde ihlal edilmektedir. Bu bağlamda “hayvanları öldürme veya yaralama, sokağa atma, aç/susuz bırakma, kötü davranma, gücünü aşan yük yükleme, zararlı yiyecek içecek verme, çevrenin kirletilmesi suretiyle hayvanın zarar görmesi, trafikte hayvana çarpıp yardım etmeme, işkence, eziyet, zarar verme, hayvanların cinsel içerikli yayınlarda kullanılması, bakımlarını ihmal etme, hayvanların dövüştürülmesi suretiyle kumar oynama/oynatma, tehlike arz eden hayvanları üretme, ülkeye sokma” ve tecavüz gibi fiiller hayvan hakları ihlallerine örnek gösterilebilir. (5)

Dünyada hayvan hakları ihlalleriyle ilgili her ülkenin kendi iç mevzuatlarıyla belirlenmiş özel ihbar mekanizmaları mevcuttur. Ülkemizde de bu anlamda ihbarlar adli ve idari kolluk kuvvetlere yapılmaktadır. Birçok farklı ihbar mekanizması olmasına rağmen, önemsememe, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler, ihbar sistemine ve yaptırımlara olan güvensizlik, ihbarı değerlendirmede imkân ve personel yetersizlikleri gibi sebeplerle ihbar mekanizması sağlıklı şekilde çalışmamakta, çoğu hayvan hakları ihlalleri fark edilmemekte veya bildirilmemektedir. Ülkemizdeki hayvan hakları ihlallerinin nereye yapılacağıyla ilgili tek elden yönetilen bir sistem mevcut değildir. Birçok farklı kuruma, çok çeşitli yollardan ihbar mekanizmaları mevcuttur. Hayvan hakları ihlal ihbarlarıyla ilgili yasal mevzuatı 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5326 sayılı Kabahatler Kanunu, 4934 sayılı Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 5394 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı

Kanunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılacak ihbarlar e-devlet uygulaması, 155 Polis İmdat Hattı, 112 Acil Çağrı Merkezi, Tarım Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, hayvanın sahipli olup olmamasına göre savcılık veya belediye ve HAYDİ (Hayvan Durum İzleme) uygulaması üzerinden Emniyet Genel Müdürlüğü yoluyla yapılabilmektedir.

Bu çalışmanın kapsamını yukarıda belirtilen ihbar mekanizmalarından Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde 27.07.2020 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren ve henüz çok iyi bilinmediğini ve bilinir olması gerektiğini düşündüğüm HAYDİ (Hayvan Durum İzleme) uygulamasının incelenmesi olacaktır.

HAYDİ (Hayvan Durum İzleme) Uygulaması

HAYDİ uygulaması Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde “çevre, doğa ve hayvanlara karşı işlenen suçların önüne geçmek, vatandaşlarımızın da bu konuda duyarlılığını arttırarak bu mücadeleye paydaş etmek için” 28.07.2020 tarihinde hizmete giren bir mobil ihbar uygulamasıdır. (5) Mobil uygulama marketleri olan App Store ve Play Store üzerinden T.C. Kimlik Numarası ve doğum tarihi bilgileriyle giriş yapılabilen uygulama tüm mobil cihazlara indirilebilir özelliktedir. Cep telefonu numarasına gelen doğrulama kodunun girilmesiyle aktif hale gelen uygulama ile kullanıcılar çevre, doğa ve hayvanlarla ilgili fotoğraf da paylaşabilecekleri bir ihbar mekanizmasına erişim sağlamaktadırlar.

Görsel 1, 2. HAYDİ Uygulaması Tanıtım Afişleri.

HAYDİ uygulaması kullanıcılara “hem çevre ve doğa ile ilgili hem de hayvanları öldürme veya yaralama, sokağa atma, aç/susuz bırakma, kötü davranma, gücünü aşan yük yükleme, zararlı yiyecek içecek verme, hayvanların gürültüye neden olması, çevrenin kirletilmesi suretiyle hayvanın zarar görmesi, trafikte hayvana çarpıp yardım etmeme, işkence, eziyet, zarar verme, cinsel ilişkide bulunma, hayvanların cinsel içerikli yayınlarda kullanılması, bakımlarını ihmal etme, hayvanların dövüştürülmesi suretiyle kumar oynama/oynatma, tehlike arz eden hayvanları üretme, ülkeye sokma vb.” gibi konularda adli veya idari işlem yapılması için kolluk kuvvetlerine anlık olarak ihbarda bulunabilme olanağı sağlamaktadır.

Türkiye’de birçok ihbar mekanizması olmasına rağmen İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yeni bir ihbar uygulamasının hayata geçirilmesinin; önceki ihbar mekanizmalarının eksikliği veya böyle bir uygulamaya olan gereksinimle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Uygulamanın resmi makamlarca tanıtılmasından önce Türk Ceza Kanunu, Hayvanları Koruma Kanunu ve Kabahatler Kanunu’nun ilgili maddeleri doğrultusunda adli ve idari işlemlerin uygulanması ve takibi amacıyla Jandarma Genel Komutanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Asayiş Daire Başkanlığı, Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Şube Müdürlüğü, 81 il emniyet müdürlüğü asayiş şube müdürlükleri bünyesinde Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Büro Amirlikleri kurulmuş; 260 personele eğitim verildiği duyurulmuştur. Yeni kurulan şube müdürlükleri ile kamuoyuna hayvan polisi uygulaması şeklinde yansıyan “Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Polisi” ve “Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Timi” kolluk kuvvetleri uygulaması da başlatılmıştır. (6) Bu birimlerde görev alacak personel gönüllülük esasına göre, üniversitelerin veteriner hekimliği, veteriner teknisyenliği veya hayvan bilimleri ile ilgili bölümlerinden mezun olanlar arasından seçilmiştir. (7)

HAYDİ uygulaması bu kapsamda EGM Asayiş Daire Başkanlığı ile Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Daire Başkanlığının iş birliğiyle kullanıma açılmıştır. Uygulamanın yürürlüğe girmesinden yaklaşık 3 ay sonra İçişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada uygulamayı 32 binden fazla kişinin indirdiği; 1649’i asıllı, 1118’i asılsız olmak üzere 2764 ihbara müdahale edilerek ve gerekli adli/idari işlemlerin yapıldığı; bu kapsamda kurulan Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Büro Amirliğinde 1.706 personelin görev aldığı belirtilmiştir. (7) Uygulama Play Store platformunda 02.12.2020 itibarıyla 4.7/5; App Store’da ise 4.5/5 olarak puanlanmıştır.

Görsel 3, 4. Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Polisi ve Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Timi Amblemleri.

Uygulama İçi Kullanım

HAYDİ uygulamasına giriş için kullanıcıların T.C Kimlik Numaraları ve doğum tarihi bilgileri istenmekte, cep telefonlarına gelen kodun girilmesinden sonra uygulama kullanılabilmektedir. Giriş ekranında yeşilin farklı tonlarının kullanıldığı arka planda beyaz/yeşil renklerle vurgulanan “haydi, hayvan durum izleme” logosu yer almaktadır. Bu logo harflere gizlenmiş bir köpek ve kedi silüeti içermektedir. Ekranın üstünde amblemiyle birlikte “TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİŞLERİ BAKANLIĞI” ve “haydi hayvan durum izleme” ifadeleri, logonun hemen altında büyük harflerle “BİLDİR” ifadesi, onun altında “Hayvan hakları için TEK DOKUNUŞUN YETER” sloganına yer verilmiştir. Ekranın en alt kısmında ise uygulamanın tüm haklarının saklı olduğuyla ilgili bildirim yer almaktadır. Ekranın ortasındaki daire içine alınmış alana tıklandığında:

“Çevre/Doğa ile ilgili ihbar yapmak istiyorum” ☐

“Hayvanlar ile ilgili ihbar yapmak istiyorum” ☐

Seçenekleriyle karşılaşılmaktadır. “Çevre/Doğa ile ilgili ihbar yapmak” isteyen kullanıcı onay kutusunu işaretleyip “ileri” komutu verdikten sonra ihbar açıklamasını, kendisiyle iletişime geçilmesini isteyip istemediğini ve fotoğraf ekleyebildiği kısımları doldurduktan sonra “ihbarı tamamla” komutuyla bildirimini tamamlayabilmektedir. “Hayvanlar ile ilgili ihbar yapmak” isteyen kullanıcı onay kutusunu işaretledikten sonra aşağıda sunulan 16 maddelik ihlal listesiyle karşılaşmakta ve bunlardan birini seçmesi istenmektedir. İleri komutunun tıklanmasından sonra ilgili alanlar doldurularak ihbar tamamlanabilmektedir.

Hayvanları Sokağa Atma

Hayvanların Bakımlarını İhmal Etme

Hayvanları Aç/Susuz Bırakma

Hayvanlara Kötü Davranma

Hayvanlara Gücünü Aşan Yük Yükleme

Hayvanlara Zararlı Yiyecek/İçecek Verme

Tehlike Arz Eden Hayvanları Üretme, Ülkeye Sokma (Pitbull Terrier, Japanese Tosa)

Evciil Hayvanların Gürültüye Neden Olması

Çevrenin Kirletilmesi Suretiyle Hayvanın Zarar Görmesi

Hayvanlara Çarpma (Trafik Kazası)

Hayvanların Dövüştürülmesi Suretiyle Kumar Oynatma/Oynama

Hayvanları Dövme

Hayvanı Öldürme veya Yaralama

Hayvanların Cinsel İçerikli Film, Dergi vb. Kullanılması

Hayvanlara İşkence Yapma

Hayvanlara Cinsel İlişkide Bulunma

Görsel 5, 6. Uygulama İçi Ekran Alıntıları

İhbarı tamamla komutunun verilmesiyle ekranda “*Yer Bildirim Talebiniz Emniyet Birimine İletilecektir. Devam Etmek İstedığınızden Emin Misiniz?*” uyarısıyla karşılaşılmaktadır. Başarıyla gönderilen ihbar sonrasında ekranda “*İhbarınız Başarıyla Alınmıştır. Konumunuza ekip yönlendirilecektir. Konumunuz: Konum Bilgisi, Konuma Olan Uzaklık: metre cinsinden uzaklık bilgisi*” uyarısı yer almaktadır.

HAYDİ Uygulaması Üzerine

Dünyada ve ülkemizde her yıl milyonlarca hayvan istismar, kötüye kullanım, kötü davranma ve hak ihlalleri gibi çok çeşitli olumsuzluğa maruz kalmaktadır. Hayvan hakları ihlalleri maalesef ülkemizde de sıklıkla yaşanmaktadır. HAKİM (Hayvan Hakları İzleme Komitesi) tarafından hazırlanan hayvan hakları ihlalleri raporu, medyaya yansıyan haberler ve HAYDİ uygulaması verileri de bu gerçekliği ortaya koymaktadır. (7–9)

Hayvan hakları ihlallerinde ihbar mekanizmalarıyla ilgili önemli bir sorunun bireylerin ihbarı nereye yapacaklarını tam olarak bilmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu anlamda, çok çeşitli şekillerde yapılabilen ihbarların HAYDİ uygulaması ile tek merkezden gerçekleştirilmesi önemli ve etkili bir çaba olarak görülebilir. İhbar sisteminin İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı bünyelerinde hazırlanmasının da uygulamanın etkinliği ve toplumdaki algısını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Uygulama içinde sunulan ihlal listesine bakıldığında listelenen 16 ihlalin tamamının 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun çeşitli kısımlarında yer aldığı tespit edilmiştir. (10) Ancak, yine aynı kanunun “Yasaklar” başlıklı 14. maddesinde sıralanan bazı yasakların HAYDİ uygulaması listesinde yer almadığı tespit edilmiştir. Hayvanları Koruma Kanunu’nda yer alıp, HAYDİ uygulamasında listelenmeyen yasaklar aşağıda belirtilmiştir. Aşağıdaki bazı yasaklar uygulamadaki “hayvanlara kötü davranma”, “hayvanların bakımlarını ihmal etme” gibi genel ifadelerle kapsansa da uygulamanın geliştirilmesi sürecinde daha kapsamlı bir ihlal listesi hazırlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

- “Hayvan bakımı eğitimi almamış kişilerce ev ve süs hayvanı satmak”, “Ev ve süs hayvanlarını on altı yaşından küçüklere satmak.”
- “Hayvanların kesin olarak öldüğü anlaşılmadan, vücutlarına müdahalelerde bulunmak.”
- “Kesim hayvanları ve 4915 sayılı Kanun çerçevesinde avlanmasına ve özel üretim çiftliklerinde kesim hayvanı olarak üretimine izin verilen av hayvanları ile ticarete konu yabani hayvanlar dışındaki hayvanları, et ihtiyacı amacıyla kesip ya da öldürüp piyasaya sürmek”
- “Kesim için yetiştirilmiş hayvanlar dışındaki hayvanları ödül, ikramiye ya da prim olarak dağıtmak.”

- “Tıbbî gerekçeler hariç hayvanlara ya da onların ana karnındaki yavrularına veya havyar üretimi hariç yumurtalarına zarar verebilecek sunî müdahaleler yapmak, yabancı maddeler vermek.”
- “Hayvanları hasta, gebelik süresinin 2/3’ünü tamamlamış gebe ve yeni ana iken çalıştırmak, uygun olmayan koşullarda barındırmak.”
- “Sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek ...”

Listelenen ihlallerle ilgili bir diğer konu da “Evcil Hayvanların Gürültüye Neden Olması” ve “Hayvanlara Cinsel İlişkide Bulunma” ifadeleriyle ilgilidir. “Evcil hayvanların gürültüye neden olması” ifadesi özellikle apartmanlar gibi hayvan ve insanların birlikte yaşadığı yerlerde örneğin en ufak bir havlama sesinde dahi hayvan sahibini şikâyet için zemin hazırlayıcı nitelik taşıyabilir. Bu konuda “gürültüye neden olmak” ifadesinin sınırları uygulama içinde belirtilmemiş, değerlendirme kişilerin öznel olabilen kendi algılarına bırakılmıştır. “Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunma” ifadesi her ne kadar 5199 sayılı kanunda geçse de olayın “cinsel ilişki” değil “tecavüz” olduğu, hayvanların herhangi bir şekilde insanlarla cinsel ilişkiye onam veremeyecekleri düşünüldüğünde, “hayvana tecavüz” ifadesinin daha doğru ve suç tanımlayıcı nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

Uygulamanın kullanımında dikkat çeken diğer bir konu da ihbar yapanın gizliliğiyle ilgili endişelerle ilgilidir. T.C. Kimlik Numarası ve aktif bir cep telefonu bilgisiyle giriş yapılabilen uygulamada ihbarda bulunacak kişilerin anonim kalmayla ilgili bazı endişeleri olabilir. İhbarcı, ilgili kişi, kurum veya olaya dair ihbar dışında başka bir sorumluluk almak istemeyebilir. Uygulamanın tanıtım yazısında, afişlerinde ve ilgililer tarafından yapılan açıklamalarda gizlilik yönetimiyle ilgili bilgi verilmemiştir. Çok farklı kişi, kurum veya grupları ekonomik, hukuki ve sosyal anlamlarda etkileyebilecek sonuçları olabilen ihlallerle ilgili muhtemel çıkar çatışmaları söz konusu olabilir. İhbar sisteminin güvenilirliğini artırıcı ve kişileri cesaretlendirici niteliği göz önüne alındığında, gizlilikle ilgili endişelerin giderilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de hayvan hakları ihlalleriyle ilgili olarak, sahipsiz hayvanlara karşı işlenen suçlar 5326 sayılı Kabahatler Kanunu hükümlerince değerlendirilmekte; suçlular hâkim karşısına çıkarılamamakta, para cezasına çarptırılmaktadırlar. (1,2) Sahipli hayvanlara karşı işlenen suçlarda ise 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 151/2. maddesine göre “mala zarar verme” suçundan işlem yapılmaktadır. (1,2) Kanunun 151/2. maddesi “dört aydan üç yıla kadar hapis cezası veya adli para cezası” öngörse de hapis cezası ve adli para cezası seçimlik cezalar

olarak düzenlendiği için uygulamada sıklıkla para cezası takdir edilmektedir. (1,2) Üstte açıklanan bağlamlarda hayvan hakları ihlallerine yönelik belirlenen yaptırımların caydırıcı olmaktan uzak olduğu düşünülmektedir. Yaptırımların caydırıcılığının olmamasının kişileri bu tarz olayları ihbar etmekten alıkoyabileceği düşünülmektedir. Doğrudan uygulamayla ilgili olmayan bu değerlendirme uzun yıllardır tartışılan yeni hayvan hakları yasası çalışmalarıyla ilgilidir. Yasal boyutta yapılacak düzenlemelerin uygulamanın daha etkin kullanılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Uygulama bünyesinde yapılacak ihbarlara müdahale için kurulan Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Polisi kuvvetlerinin üniforma seçimleriyle ilgili de bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Toplumda yaygın bilinen kolluk kuvvetleri rengi olan lacivert ve siyah renk paletli üniformaların aksine hâkî, bej ve kahverengi renk paletinin kullandığı yeni üniformalar ve kolluk araçlarının müdahale esnasında görevlilerin yaptırım gücüne sahip emniyet mensubu kişiler olarak değil, nispeten daha az ciddiye alınma ihtimali olan ceza yazmaya gelmiş belediye personeli gibi algılanabilme ihtimali bulunmaktadır. Nitekim toplumda polis üniformasının güvenlik, yeterlik, güvenilirlik ve zeka ile ilişkilendirildiğini ortaya koyan (11) ve lacivert, mavi renk paletinin en pozitif etkileri yarattığını gösteren çalışmalar (12) bu görüşü destekler niteliktedir.

Görsel 7, 8. Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Büro Amirliği Personeli ve Aracı

Uygulamanın tanıtım afişlerinde kullanılan hayvan görselleriyle ilgili yapılan değerlendirmede ise; uygulamanın muhtemel hedef hayvan gruplarından olan sokak hayvanları, yük hayvanları, yaban hayvanları gibi gruplara ait hayvan görsellerinin aksine, “revaçta”, nispeten daha az karşılaşılan, muhtemelen sahipli ve hak ihlaline uğrama ihtimali düşük olan stok kedi ve köpek türlerinin kullanılması, afiş tasarımının uygulamanın hedefleriyle uyuşmadığını düşündürmektedir.

Türkiye’de hayvan hakları ihlalleriyle ilgili ihbar mekanizmalarından biri olan HAYDİ uygulamasının incelendiği bu araştırmada, uygulamanın çok önemli bir problem olan ihlaller konusunda umut vaat edici ve etkili çözüm sunma noktasında önemli bir çaba olduğu düşünülmektedir. Uygulamaya yönelik yapılan olumlu değerlendirmeler de bunun göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, daha etkin bir tanıtım mekanizmasının işletilmesi, ihlal listesinin düzenlenip geliştirilmesi, gizlilik endişelerinin giderilmesi, yasal mevzuattaki düzenlemelerin yapılması ve görsel kullanımı, afiş tasarımı, toplumdaki kolluk kuvvetleri algısı gibi konularda yapılacak iyileştirmelerle uygulamanın etkinliğinin artacağı düşünülmektedir. Nispeten yeni olması itibarıyla geliştirilebilir yönleri olan uygulamanın birlikte yaşadığımız ve haklarını korumakla yükümlü olduğumuz hayvanlar için değerli bir adım olarak görülmektedir. Konuyla ilgili olarak bu çalışmanın Türkiye’deki diğer ihbar mekanizmalarının dünyadaki uygulamalarla da karşılaştırıldığı daha kapsamlı araştırmalar için yol gösterici nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Özgür A. Türk Hukuk Sisteminde Hayvanlar. Vet Hekim Der Derg. 2010;81(1):31-34.
2. İnci ZÖ. Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Hayvanların Ceza Hukuku Bakımından Korunması. Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 5(1); 1-24.
3. Oğuz YN, Tepe H, Büken NÖ, Kucur DK. Biyoetik terimleri sözlüğü. Türkiye Felsefe Kurumu; 2005.
4. Sözer SM. Hayvan Hakları Mevzuatı. Hukuk Yayınları Dizisi. Ankara: Adalet Yayınevi; 2007. 753 s.
5. HAYDİ (Hayvan Durum İzleme) Mobil Uygulaması. Erişim: <http://www.asayis.pol.tr/haydi-hayvan-durum-izleme-mobil-uygulamasi> Erişim tarihi: 03.12.2020.
6. Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Polisi Geliyor. Erişim: <https://www.icisleri.gov.tr/cevre-doga-ve-hayvanlari-koruma-polisi-geliyor> Erişim tarihi: 03.12.2020.
7. Hayvan Hakları İhlalleri İçin 1.706 Personelle Sahada. Erişim: <https://www.icisleri.gov.tr/hayvan-haklari-ihlalleri-icin-1706-personelle-sahada> Erişim tarihi: 03.12.2020.
8. İHA. Çanakkale’de yürek sızlatan canilik! 2 kişi gözaltında. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/canakkalede-yurek-sizlatan-canilik-2-kisi-gozaltinda-41639818> Erişim tarihi: 03.12.2020.
9. HAKİM. Yasayı Beklerken: Hayvan hakkı ihlalleri raporu, Ocak 2020 – HAKİM – Hayvan Hakları İzleme Komitesi. Erişim:

<http://hayvanhaklariizleme.org/dosyalar/hayvan-hakki-ihlalleri/yasayi-beklerken-hayvan-hakki-ihlalleri-raporu-ocak-2020/> Erişim tarihi: 03.12.2020.

10. TBMM. Hayvanları Koruma Kanunu. Kanun No: 5199. Kabul tarihi: 24.06.2004. Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5199-20100611.pdf>
11. Singer MS, Singer AE. The Effect of Police Uniform on Interpersonal Perception. J Psychol. 1985 Mar 1;119(2):157-61.
12. Johnson RR. Police uniform color and citizen impression formation. Journal of Police and Criminal Psychology. 2005;20(2):58-66.
13. Demir A. Yetişkinlerde empatiyi yordamada hayvan hakları ile ilgili tutumların incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Doç. Dr. Şerife Gonca Zeren. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Yüksek Lisans Programı. İstanbul: 2020. 85 s.

Silahlı Çatışmalar ve Sağlık Personelinin Statüsü

Sevda Aydın Karimova¹

Bütün savaşların geçici olduğu kabul edilir. Bu yüzden savaşlar eğer kaçınılmaz ise, uluslararası insan hukukunun belirlediği çerçevede, taraflar arasında kalıcı barışı sağlamak ya da sonrasında savaşın verdiği zararları onarmanın mümkün olabileceği yöntemlerle yapılmalıdır.

Askeri çatışmaların yürütülmesi kurallarını formüle etmek ve kodlama süreci yüz yıllardır devam etmektedir. Keşke insan hayatının değerini azaltan, facia ve yıkıma neden olan savaşlar veya askeri çatışmalar hiç olmasaydı. Ne yazık ki komşularımızın saldırgan davranışları halkımızı silahlanmaya ve kendini savunmaya zorladı.

Uluslararası insancıl hukukun en hümanist ve önemli özneleri kuşkusuz, silahlı çatışmaya müdahale etmeyen, uluslararası deontoloji kanunu ve insancıl hukukta yer alan meslek ilkelerine uymakla yükümlü olan, diğer taraftan savaşın ıstırabına katlanmak ve kimi zaman hayatlarını tehlikeye atmak zorunda olan hekimler ve sağlık çalışanlarıdır.

Tarih boyunca hekimler hastalarının yaşamı ve ölümü, fiziksel ve zihinsel dokunulmazlığı üzerinde hâkim rol oynamışlardır. Hekimlerin faaliyetlerine mesleki etik normlarının, kanunlardan daha güçlü etki ettiğini göz önünde bulundurursak, yüksek insani değerler kendilerinden her zaman ve her koşulda beklenmiştir ve beklenmelidir.

İnsancıl hukuk, savaş sırasında tıp misyonunun ilkelerini, sağlık hizmetinin görevlerini belirlediği gibi, çatışan devletlerin sağlık personeline tutumunu ve hekimlerin, sağlık kurumlarının ve araçlarının dokunulmazlığını sağlama görevini de belirlemektedir.

Roma Statüsünde belirtildiği gibi, uluslararası veya uluslararası olmayan bir silahlı çatışma sırasında sağlık personeline kasıtlı saldırı, insancıl hukuk ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisine göre bir savaş suçudur. (1. Madde 8.b. xxiv)

Maalesef savaş alanında kaybettikçe Ermeni tarafı, yaralı ve hastalara tıbbi hizmet veren doktorlara ve diğer sağlık çalışanlarına ateş ederek, insanlığa karşı ağır suç işlemiş ve yüz yıllar boyunca oluşturulan kadim etik değerleri yok saymışlardır

¹ Öğr. Gör., Sevda Aydın Karimova. Bakü Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü Doktora Öğrencisi. sevda.aydin.k@gmail.com

Hukuk literatüründe ve deontolojide az çalışılan konulardan biri, hekimlerin himaye edilme (patronage) statüsüdür. Bilindiği gibi en eski çağlardan günümüze kadar insanları kurtarma misyonunu yerine getirmek için hekimler, belirli güvenlik ve savunma dokunulmazlıklarına sahip olmuş ve askeri çatışma durumlarında ilgili taraflar sağlık personelinin koruma ve himaye altında olduğunu kabul etmiştir. Tarihsel açıdan insancıl hukukun en eski kurallarından olan bu faaliyet, yaralıların ve hastaların korunması ve tedavisi, savaş veya barış döneminden bağımsız olarak insanlara hümanist tutumun temelini oluşturmaktadır.

Henry Dunant, hasta ve yaralıların kurtarılması, onlara yardım edilmesi, aynı zamanda öldürülenlerin savaş alanında kalmış cesetlerinin bulunması ve gömülebilmesi için Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ni kurdu (4), daha sonradan bu misyonu devam ettirmek için Müslüman ülkeler Uluslararası Kızılay'ı oluşturdular.

Savaş tarihçileri ve tanıkları, Osmanlı devleti askerlerinin düşman tarafa yaralılara yardım etmek, ölenleri gömmek veya savaş alanından çıkarmak için hekimlere ve din adamlarına sağladığı imkanları/ imtiyazları birçok kez belirtmişlerdir. (6)

Kanımızca hekimlere ve diğer sağlık personeline, genel anlamda sağlık misyonuna, hatta yüz yüze birbirini yok etmeye hazır olan askerlerin bile kabul ettiği dokunulmazlık, güvenlik himayesinin verilmesi insanlığın, insancıl (humanitarian policy) politika ve insancıl hukuk alanında elde ettiği sonuçları, başarıları sürdürmek ve geliştirmek açısından da önemlidir. (5)

Cenevre Sözleşmesini (bu sözleşme ve Onun ek protokolleri, silahlı çatışma durumlarında yaralı ve hasta askerlerin durumunu iyileştirmek, savaş esirlerine muamele, savaş sırasında sivillerin korunması ve genel olarak insancıl hukuk ile korunan kişilere karşı uygun tutum ve davranışı sağlamak hakkını belirliyor) ihlal eden bu suçlular, insani misyonun uygulayıcısı olan sağlık hizmeti çalışanlarının, gereksinim olduğunda onların da hayatını kurtarabileceklerini unutuyorlar kimi zaman.

Uluslararası hukukta sağlık hizmeti (tıp hizmeti) denildiğinde tıbbi ve tıbbi olmayan personel, tıbbi tesis (sağlık kurumu) ve ambulanslar anlaşıyor. (7.s: 226) Cenevre Sözleşmesine göre, onların her biri silahlı çatışma zamanı saygı, özel statü ve korunma hakkına sahiptirler ve hedef alınamazlar (2.III bölüm, Madde 11). Sağlık hizmeti sunanların görevlerini yapabilmeleri için mümkün olan her türlü yardım sağlanmalıdır (Madde 9).

Sağlık kurumu, insani hukuka göre birinci basamak sağlık hizmetleri de dahil, yaralı ve hastaların aranması, toplanması, taşınması, teşhisi veya tedavisi ile uğraşan tüm kurumları kapsamaktadır. (7.s: 224) Başka değişle, savaş zamanı hizmet veren hastaneler, eczaneler, laboratuvarlar ve diğerleri.

Ambulans ise yaralıları, hastaları, sağlık personelinin, tıbbi materyalleri taşıyan askeri ve sivil, daimî veya geçici taşıma araçları olarak geçmektedir. (7. s: 229) Bu gibi ulaşım araçlarının üzerinde tanınabilirliklerine dair amblemleri olmalıdır (örneğin, Kızılhaç veya Kızılay olabilir) (3.II Bölüm. Madde 4.)

Ermenistan silahlı kuvvetlerinin yeniden başlattığı askeri saldırı sonucunda 27 Eylül 2020 tarihinden itibaren on hekimimiz şehit olmuştur. Bir kadın askeri sağlık görevlisi, yaralı askerleri savaş alanından çıkarırken düşman tarafından öldürülmüş, bir hemşiremiz ise enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.

Azerbaycan'ın Gence şehrine atılan balistik füze sonucunda bir çocuk polikliniğı, Berde şehrine atılmış roketler sonucundaysa Rayonun iki ana hastane binası ağır hasar görmüştür. Terter bölgesinde atılan mermiler sonucunda Gapanlı ve Borsunlu sağlık merkezleri kullanılamaz duruma getirilmiştir.

Farklı tarihlerde yaralıların taşınması sırasında beş ambulans ateşe verilmiştir. Onlardan birisi tamamen kullanılamaz duruma gelmiş, diğerleri de ciddi hasar görmüştür. Bu olaylarda zarar görenler arasında hekim, hemşire, yardımcı sağlık personeli ve şoförler bulunmaktadır. Travma ve vücudun çok sayıda yaralanmasına bağlı durumlar nedeniyle çeşitli sağlık kurumlarında uzun süreli tedavi edilmişlerdir. Bundan başka, bir acil yardım hizmetinin şoförü hastane nakil aracıyla ceset taşıırken, araç mermiyle vurulmuş, sonuçta şoförün sol ayağı 1/3 kısmı ampute edilmiştir. Bir ambulans mayına düşmüş ve tamamen yararsız duruma gelmiş, içerisinde olan iki sağlık çalışanı hayatını kaybetmiştir. Bir diğer acil yardım aracı ise nedeni daha resmi olarak bilinmeyen bir şekilde kaybolmuştur.

Özellikle belirtmelidir ki, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarını 30 seneye yakın işgali sürecinde 700'e yakın sağlık kurumu (hastane, eczane, laboratuvar vs. dahil) yok edilmiştir. Sağlık kurumuna, ambulanslara ve sağlık personeline karşı yapılan savaş suçları belgelendirilmeli, maddi kanıtlar eklenmeli, ilgili makamlar uluslararası prosedürlere uygun olarak uluslararası mahkemelerde yargılanmalıdırlar. Bu gibi durumlarla karşılaşıldığında kanıtların korunması sağlanmalı, hemen en yakın sağlık kurumuna ve kolluk kuvvetlerine

bilgi verilmelidir. Savaş zamanı deontoloji normlarının ve ilkelerinin ihlali, savaş suçu ve insanlığa karşı işlenen suç olarak kabul edilmeli ve uluslararası veya ulusal ceza mahkemeleri tarafından ceza yaptırımlarının uygulanması süreci başlatılmalıdır.

Sağlık personelinin olağanüstü koşullarda neler yapacaklarına ilişkin uluslararası ve ulusal kurallar vardır. Bunların çoğu 2. Dünya Savaşı sonrası gündeme gelmiştir: 1946-47 Nuremberg Yasası, 1949 Cenevre Konvansiyonu, 1956 Havana, 1957 İstanbul, 1983 Venedik Dünya Tabipler Birliği'nin Silahlı Çatışma Dönemlerine İlişkin Kuralları, 1975 Tokyo Bildirgesi, 1982 Birleşmiş Milletler Tıp Etiği İlkeleri, 1994 Stockholm – Felaket Olaylarında Tıbbi Etik Kuralları...

Tüm bu konvansiyon ve protokoller ilke olarak, hekim ve sağlık çalışanlarının:

- Yaşama mutlak saygı göstermelerini
- Önyargısızca vicdanlı ve saygılı hizmet etmeleri
- Temel ilgi alanı olarak hastanın sağlığını ele almalarını ve
- Tıbbi bilgilerini, tehdit altında olsa bile, insanca olmayan bir biçimde kullanmamalarını öngörmektedir.

Özellikle Cenevre Konvansiyonu, çatışma durumlarında hekimler ve sağlık çalışanlarına şu görevleri yüklenmektedir:

- Hasta ve yaralı asker ve siviller korunmalı insanca davranılmalı ve gecikmeden tıbbi bakım sağlanmalıdır.
- Sağlık çalışanlarına görevlerini yerine getirirken saygı gösterilmeli, korunmalı ve desteklenmelidir.
- Yaralı ve hastalara sadece tıbbi temelde ayırım yapılmalı, tedavi sırasında diğer özellikleri ve bağlantıları dikkate alınmamalıdır.
- Tıbbi personel, yaralanan kişilere tıbbi etik doğrultusunda bakım sağladıkları ya da etik ilkelerine aykırı tıbbi davranışı reddettikleri için cezalandırılmamalıdır.
- Yaralı, hasta, savunmasız asker ve sivillere yapılan saldırılar yasaklanmıştır.

- Kime hizmet ettiğine bakılmaksızın tıbbi olanaklar, araçlar vb. korunmalı ve yok edilmemelidir.
- Silahlı çatışmanın tarafları yaralı ve hastaların bakımı için pratik antlaşmalar yapma ve destekleme konusunda iş birliği yapmalıdır.
- Bütün tıbbi birimlerde tanınabilir bir amblem (Kızılhaç/Kızılay gibi) bulunmalı, personel ve ulaşım olanakları yalnızca tıbbi amaçlarla kullanılmalıdır (8).

Kaynaklar

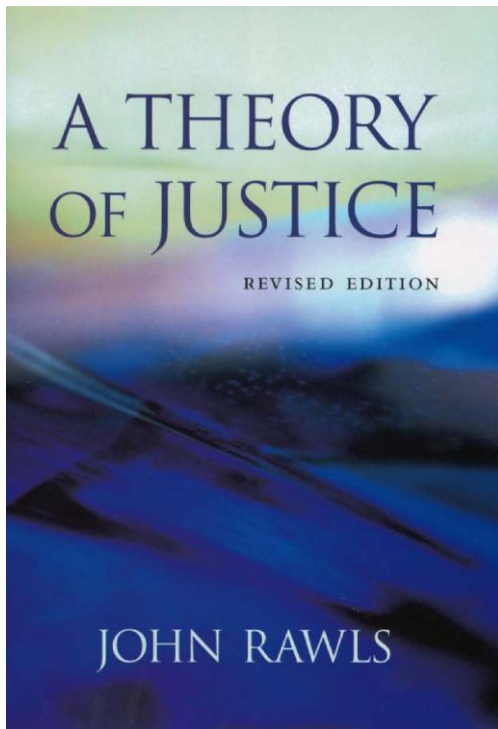
1. Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü. Birleşmiş Milletler. 1998.
Erişim: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf02/belge_cezadivani_b2.pdf
2. 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek II Sayılı Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunması Protokolü. 1977
3. 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek I sayılı Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunması Protokolüne Iek “Tanınma ile ilgili kurallar”. 1994
4. Wikipedia. Henry Dunant. Erişim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Henry_Dunant
5. Sevda Aydın Karimova. Nürnberg süreci ve onun biyoetiğin gelişimine etkileri. Kanun dergisi. Bakü. 2018. Ekim. No: 08.
6. И. Д. Кануков. От Александрополя до Эрзерума. Газета “Кавказ”. 26 ноября 1878.
7. Франсуаз Буше-Сольнье. Практический словарь гуманитарного права. Москва. Издательство “МИК”. 2004.
8. Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler. TTB Yayınları, Ankara 2009.

Etkinlikler

Felsefe Okuma Grubu

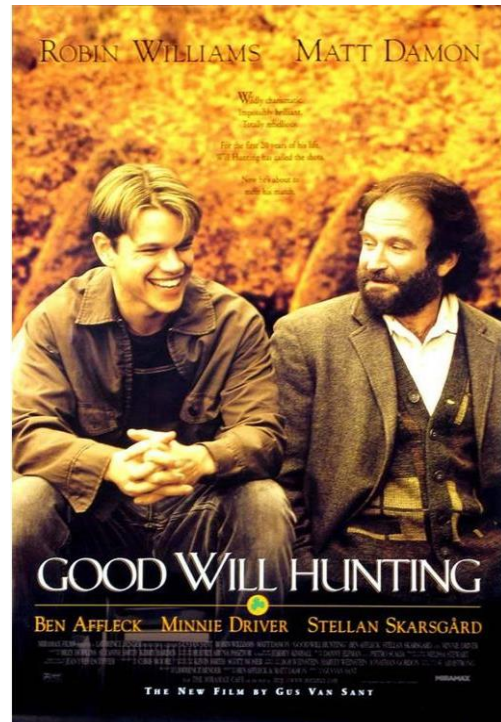
Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalının "Felsefe Okuma Grubu" etkinlikleri kapsamında Araş. Gör. Dr. Çağrı Zeybek Ünsal'ın yönetiminde John Rawls'ın "*A Theory of Justice*" kitabı okunmaktadır. Etkinlik her çarşamba günü gerçekleştirilmektedir.

Rawls J. A Theory of Justice. Revised Edition. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge Massachusetts: 1999.

Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri"

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalının, Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri" etkinlikleri kapsamında, film tartışma saatleri pandemi nedeniyle güncellenmiştir. Doktora öğrencilerinin katılımını artırmak amacıyla öğle saatlerinde sınırlı olmak kaydıyla çevrimiçi platformlar kullanılarak yürütülen etkinliğimizde, Kasım-Aralık 2020 tarihlerinde **Can Dostum (Good Will Hunting)** isimli film seyredilmiştir. Klinik psikolog bir akademisyen ile dahi ancak öfke kontrolü sorunu olan bir gencin tedavi sürecinde geliştirdikleri güvene dayalı ilişki temelinde ele alınan film, biyoetik sorun alanları üzerinden tartışılmıştır.

ASET 2020/II

2001 yılından beri düzenli olarak gerçekleştirilen Asistan Etik Eğitimi (ASET) bu sene pandemi nedeniyle çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Eğitimimiz, Ana Bilim dalımız, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezinin iş birliği ile 26 Ekim-8 Kasım 2020 tarihleri arasında, tıp fakültesi araştırma görevlilerinin erişimine açılmıştır. Türk Tabipler Birliği tarafından kredilendirilen bu 2 haftalık etkinliğe 173 araştırma görevlisi katılarak sertifika alma hakkı kazanmıştır.

Söyleşiler

Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başvurularında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Müge Demir¹

HÜTF Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalından Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir, HÜ Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başkanı Prof. Dr. Lale Doğan ile etik kurul başvuru sürecinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri hakkında bir söyleşi yapmıştır.

Özgeçmiş

Prof. Dr. A. Lale Doğan - Hacettepe Kanseri Enstitüsü, Temel Onkoloji Anabilim Dalı

Bornova Anadolu Lisesi'ni ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Biyokimya Anabilim Dalı'nda uzmanlık eğitimini 1998'de tamamladı. Hacettepe Kanseri Enstitüsü Temel Onkoloji Anabilim Dalı'nda Kanseri Biyokimyası bilim uzmanlığı eğitimini 2000 yılında tamamladı. 2005 yılında doçent ve 2013 yılında profesör oldu. 1998 ve 1999 yıllarında Fransa Hükümeti Bursu alarak, Paris'teki Hotel Dieu Hastanesi'nde çoklu ilaç direnci alanında çalışmalar yaptı. Tümör hücrelerinde çoklu ilaç direnci mekanizmaları, kanserde sinyal iletimi, kanseri metabolizması ile hipoksi ve kanseri konularıyla ilgilenmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D. Ankara/Türkiye. mydere@gmail.com

MD: Sayın hocam, öncelikle e-bültenimizde röportaj vermeyi kabul ettiğiniz için teşekkür ederiz. Uzun yıllardır girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kurul üyeliği yaptığınızı biliyorum. Temelde deneyimlerinize dayanarak, girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kuruluna başvuruda yaşanan sıkıntılar, sorunlar ile ilgili sizinle görüşmek istedim.

Kaç yıldır girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kurul üyeliği yapıyorsunuz?

LD: Bu kurul Hacettepe Üniversitesi Senatosunun 11. 01. 2012 tarih ve 2012-1 sayılı kararıyla Prof. Dr. A. Nurten Akarsu başkanlığında kurulmuştur. Ben de ilk kurul ile birlikte göreve başladım. O dönemden günümüze kesintisiz olarak etik kurulun üyesi olarak görevime devam ediyorum. Bunun belli bir döneminde raportörlük görevi de üstlendim. Daha sonra 2019 Ağustos ayından günümüze kadar da başkanlık görevini yürütmekteyim.

MD: Öncelikle şunu sormak istiyorum: etik kurul nasıl işliyor, teknik anlamda başvuru süreçlerinde neler yaşanıyor? Araştırmacı dosyasını hazırladı ve sekreteryaya teslim etti. Bundan sonra dosyanın başına neler geliyor?

LD: Başvuru süreci sekreteryaya dosya teslimi ile başlıyor. Sekreterimiz dosyayı evraklar ile ilgili imza eksikliği ya da formata uygunsuzluk var mı gibi noktalar açısından hızlıca değerlendirip kabul ediyor. Dosyaya sıraya giriyor. Bu sıraya girme süresinin çok kısa olduğunu belirtmek isterim. Etik kurul iznine ivedi olarak ihtiyaç duyulan durumlarda ve pandemi sürecinde de Covid-19 kapsamındaki dosyalarda sıra bekleme işlemi uygulanmıyor. Bu dosyalar ilk toplantıda görüşülmek üzere gündeme alınıyor. Eğer normal işleyiş içerisinde ilerleyecek olursa iş yükümüz, sayısal dosya yükümüz dikkate alındığında bir dosyanın müracaatından sonra değerlendirilmesi yaklaşık bir ay gibi bir süreye denk düşüyor. İlk toplantıya girememesi halinde bir sonraki veya takip eden toplantıda dosya gündemde yerini alıyor.

Bu arada etik kurul kompozisyonundan da bir parantez açarak kısaca bahsedeyim. Farklı disiplinlerden 10 üyemiz ve bir hukukçumuzdan oluşan etik kurul kompozisyonumuz içerisinde özellikle Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesinin her dönem olması gereken üye olarak altını çizmem gerekir. Diğer üyelerimiz de farklı klinik ve pre-klinik gruplardan ve farklı enstitülerden kurulumuza davet edilen ve görevi kabul eden öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik kurulumuza müracaat eden çalışmaların çeşitliliği ile uyumlu olarak seçilmiş bir kompozisyonudur.

Dosyalar değerlendirme süreci için iki hakeme gönderilmektedir. Hakem tayin etme görevini de başkan sıfatıyla halen ben yürütmekteyim. Dosyalara hakem tayin edilirken de çalışmanın içeriği ile uyumluluğu, dosyayı değerlendirecek üyemizin uzmanlık branşı dikkate alınmaktadır. İki hakem dosyayı değerlendirdikten sonra toplantı günü bu değerlendirmeler hep birlikte masaya yatırılıyor, varsa eksiklikler konuşuluyor, bu eksiklikler hepimizin görüşüne sunuluyor. Ortak akıl çerçevesinde bir karara varılıyor.

Eksiği olmayan dosyalar, gündeme geldikleri ilk toplantıda etik açıdan uygundur kararı ile değerlendirme sürecini tamamlıyorlar ve çoklu imza ile aynı gün karara bağlanıyor. Eksiklikleri tespit edilen çalışmalar için düzeltme önerilerimiz araştırmacılarımıza yazılı olarak gönderilmektedir. Araştırmacının düzeltme önerileri ile ilgili dilekçesi ve ekleri sekreterliğimize gelir gelmez, ilk toplantıda bu dosya tekrar değerlendirmeye alınıyor. Düzeltme önerisi veren hakemlerimiz, yeni gelen dosyayı kontrol ediyor, dosya eksikliklerinin tamamlandığı görüşüldükten sonra, çalışmanın etik ve bilimsel açıdan uygun olduğu yönünde karara bağlanıyor. Düzeltmelerle ilgili süreç bu şekilde ilerliyor.

MD: Tüm üyelerin imzaladığı bir karar formu ile karar sorumlu araştırmacıya iletiliyor.

LD: Evet

MD: Hocam girişimsel olmayan klinik araştırma etik kurulu yılda ortalama kaç dosya kabul ediyor?

LD: Bu kurulda yıllık olarak 1000 rakamının üzerine çıkılıyor. 1000-1200 aralığında başvuru dosyası inceliyoruz. Dolayısıyla kurulumuz her ay en az iki kez toplanarak ve bir toplantı gündeminde yaklaşık 100 dosya incelemek suretiyle, araştırmacıların başvuru sürecini asgari ölçüde süre olarak işletmeye özen gösteriyor.

MD: 8-10 yıllık etik kurul üyeliği deneyiminiz ve son dönemdeki başkanlık deneyimimizle başvuru süreçlerinde en sık karşılaştığınız sorunlar nelerdir? Neler söyleyebilirsiniz?

LD: Karşılaştığımız sorunların temelinde ne var önce onu söylemek isterim. Karşılaştığımız dosyalar ile ilgili olarak karşılaştığımız maddi hatalara köken hazırlayan önemli etkenlerden birisi, etik kurul sürecinin bir formalite olarak görülüyor olmasıdır. Araştırmacıların bir kısmı tarafından etik kurul başvurusu tamamlanması gereken bir formalite olarak görülüyor.

Bu sorunlara kaynak teşkil eden ikinci önemli kısım etik kurulun engelleyici bir basamak olduğuna dair yanlış algının mevcudiyetidir. Bu yanlış algı nedeniyle değerlendirme süreci sonunda dosyanın eksik ya da hatalı olduğuna kanaat ettiğimiz, düzeltme önerisi verdiğimiz

aşamada bazı araştırmacı gruplarında tepki ile karşılanabilmektedir. Başvuru sürecinde eksiklikleri asgariye indirmek için dosyalar teslim alınırken, sekreterimiz tarafından evrak eksikliğinin olup olmadığı, örneğin amir onayı eksik, imzalar tamamlanmamış ya da formata uygun hazırlanmamış dosyanız gibi, ön değerlendirme yapılmaktadır. Dosyanızı bu eksiklikleri tamamladıktan sonra kabul edeceğiz yönünde yapılan incelemenin zaman zaman tepki ile karşılandığını söylemek mümkündür. “*Etik kurul, neden böyle bize zorluk çıkarıyor*” cümlesi ile sık karşılaştığımızı söylemek isterim.

Dosyaların içeriği ile ilgili karşılaştığımız sorunlara gelecek olur isek. Özellikle genç araştırmacılar, aydınlatılmış onam formunun önemine yeterince kavramayabiliyorlar. Bu konuyu, iyi anlayamamak ya da dosyayı özensiz hazırlamak ile ilişkili olabiliyor. Araştırma kapsamında çalışmaya alınacak gönüllülerin bu çalışma ile ilgili olarak yeterince bilgilendirilmeleri, bu çalışmaya katılmak üzere beyanlarının doğru bir şekilde alınması, bu beyan alınırken çalışmanın sorumlu araştırmacısının isim ve iletişim bilgilerinin aydınlatılmış onam formunda katılımcıya bildirilmesi olması gerekenlerden bazıları. Etik ilkeler çerçevesinde çalışmanın yapılması için bu tür bilgilendirme sürecinin doğru ve tam olarak yapılması gerekmektedir.

Dosyanın içeriği ile ilgili olarak da bir diğer sorun alanı, hızlı hazırlanan dosyalardır. Zamana karşı araştırmacıların hızla bir dosya hazırlaması örneğin uzmanlık tezinin süresinin tamamlanmasına az bir zaman kalmışken hazırlanan dosyalar veya bilimsel araştırmalar birimine, TÜBİTAK’a başvuru için çok az zamanlarının kaldığını beyan ederek, hızla hazırlamış oldukları dosyalar sorun olmaktadır.

Özensiz ve hızla hazırlanan dosyalarda protokolün, çalışma amacının yeterli açıklıkta, anlaşılır şekilde yazılmamış olması, bu çalışmanın neden yapılmak istendiğinin literatür ile ilişkilendirmemesi ve araştırmacı ekibinin çalışma sonucu ile bilime ne tür katkı sağlamak istediği yönünde açık ve anlaşılır bir ifade ile dosyayı sunmamış olması gibi eksiklikler görülmektedir. Bu gibi eksiklikler değerlendirme sürecinde hakemlerimizi özellikle zorluyor. Hakemlerimiz bu çalışmayla ne yapılmak istendiğini, niye yapılmak istendiğini anlayamadıkları için değerlendirme süreci ilerletilemiyor.

Benzer bir şekilde çalışmaya davet edilecek katılımcıların, hasta veya sağlıklı gönüllülerin ve eğer çalışma deseninde oluşturulacak ise kontrol grubunun kimlerden oluşacağı, bu kontrol grubundaki gönüllülere nasıl ulaşılabileceği gibi bilgilerin eksikliği sıklıkla karşımıza çıkıyor. Araştırmacılar protokolde bu kısımları detaylandırmadan yazdıkları zaman veya çalışmaya

katılacak gönüllülerin dahil edilme ya da dışlama kriterlerini net olarak tanımlamadıkları zaman çalışmanın tasarımı eksik kalıyor ve yeterli düzeyde anlaşılır olmuyor. Biz genellikle çalışmanın yöntemi, tasarımı ile ilgili bu tür eksiklikleri toplantımız sonrası araştırmacılardan tamamlamaları yönünde öneriler ile dosyanın tekrar değerlendirilmesini sağlıyoruz. Bu eksikliklerin tamamlanması etik kurul onayından sonra çalışmanın devam ettiği süreçte hem araştırmacıları hem katılımcıları hem de kurumumuzu korumaya yönelik çok önemli bir adımdır. Özellikle katılımcıların nasıl bir çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarını açık bir şekilde bilmeleri, rıza göstermeleri, araştırmacıların ise kimlere, ne amaçla, ne yapacaklarını açık ve anlaşılır bir şekilde etik kurula beyan etmeleri gerekmektedir.

MD: Hocam yaşanan sorunlarla ilgili temel nedenlerinden bir tanesinin araştırmacıların etik kurul sürecini bir bariyer, bir engel gibi algılaması veya araştırmayı engelleyen bir süreç gibi algılamasından kaynaklandığını ifade ettiniz. Bir yılda ortalama kaç dosyaya ret cevabı veriliyor? Bu algıyı destekleyecek bir ret karar sayısı var mı?

LD: Teşekkür ederim böyle bir soru için. Şöyle söyleyebilirim yıllık olarak binin üzerinde dosya değerlendirdiğimiz süreçte, çoklu imzalı karara bağlanan, uygun bulunmayan çalışma sayısı onun üzerine çıkmıyor.

Etik açıdan uygun bulunmayan çalışmaların, yani etik kurulun kırmızı çizgisinin neler olduğunu kısaca açmam gerekirse: İlk sırayı gebe kadınlar, çocuk katılımcılar, yaşlı bireyler, huzurevinde yaşayan bireyler gibi örselenebilir bir grup ile yapılmak istenilen ancak bu gruba primer olarak fayda sağlayacağına kanaat edilmeyen araştırmalar oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra gerekçesi itibarıyla dış merkezlerde, ticari kâr amaçlı özel kurumlarda yürütülmek istenen ve bu alanlardan çalışmaya gönüllü katılımcıların dahil edilmek istendiği çalışmalar bizim açımızdan titizlikle incelenmektedir. Çünkü bu tür deseni olan çalışmaların maddi, manevi çıkar çatışması ve katılımcıların gönüllüğünün sağlanamaması yönünde önemli sorunlar içerebileceği yönünde görüş birliği içindeyiz. Dolayısıyla etik kurul üyelerinin araştırmacıların gerekçe ve tasarımlarına istinaden ikna olmamaları durumunda ret kararı, oy birliğiyle, ortak akılla alınmaktadır.

Bazı çalışmalarda veriler topladıktan sonra etik kurul başvurusunun yapıldığı tespit edilmektedir. Etik kurul izin süreçleri araştırma başlamadan önce tamamlanmalıdır. Etik kurullar, verisi toplanmış çalışmalara geriye dönük izin vermezler.

Son olarak belirtmek istediğim bir nokta da katılımcıların gönüllüğünün sağlanamadığı grup olarak, kendi öğrencilerimiz, kendi sağlık personelimiz, kendi kurumumuzdaki sağlık personelimizi sayabiliriz. Bu grupların üzerinde yapılmak istenilen çalışmalarda hiyerarşik ilişki sebebiyle çalışmaya gönüllü katılımın sağlanamaması bizi endişelendiren bir kıstastır. Bu çalışmalarda revizyon istenmektedir veya protokolün bu haliyle yapılamayacağı yönünde ret kararı alınmaktadır. Bu hususlar, hem kurumumuzu, hem araştırmacıları hem de katılımcıların kişisel haklarını korumak ve özellikle hastaların, özgür iradeleri ile çalışmaya katılımlarının sağlamak açısından önem arz etmektedir.

MD: Hocam bizim üniversitemizde aslında iki tane klinik araştırmalar etik kurulu var. Bir tanesi klinik, bir tanesi girişimsel olmayan. Sizin başkanlık yaptığınız kurulun kapsamı, kabul ettiği araştırma türleri ile ilgili ne söylemek isterseniz?

LD: Kurulumuz, Hacettepe Üniversitesi'nde yapılacak tüm gözlemsel çalışmalar, anket çalışmaları, dosya ve görüntü kayıtları gibi retrospektif arşiv taramaları, kan idrar, doku, radyolojik görüntü gibi biyokimya, mikrobiyoloji, patoloji, ve radyoloji koleksiyon materyalleriyle veya rutin muayene, tetkik, tahlil ve tedavi işlemleri sırasında elde edilmiş materyallerle yapılacak araştırmalar ile hücre veya doku kültürü çalışmaları; gen tedavisi klinik araştırmaları dışında kalan ve tanımlamaya yönelik olan genetik materyalle yapılacak çalışmalar, hemşirelik faaliyetlerinin sınırları içerisinde yapılacak araştırmalar, gıda katkı maddeleriyle yapılacak diyet çalışmaları, egzersiz gibi vücut fizyolojisi ile ilgili araştırmalar, antropometrik ölçümlere dayalı yapılan çalışmalar ve yaşam alışkanlıklarının değerlendirilmesi araştırmaları gibi insana bir hekimin doğrudan müdahalesini gerektirmeden yapılacak tüm araştırmaları kapsamaktadır.

Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulunu temel olarak, Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan ayıran özelliği, insana hekimin doğrudan müdahalesini gerektiren çalışmaların bizim kurulumuzun kapsamı dışında olmasıdır. Kurulumuzun, İngilizce karşılığı *non-interventive* kelimesinden çevrilerek türetilen girişimsel olmayan klinik araştırmalar, başlığı da bunu ifade etmektedir.

Araştırmacıların hekimin müdahalesini gerektirmeyen araştırma kavramında hangi klinik araştırmalar etik kuruluna başvurmaları gerektiği konusunda tereddütleri oluyor. İlaç tedavisi, tedavi yöntemi, ameliyat tekniği, tıbbi cihazlarla ilgili incelemeler, eğitim teknikleri, egzersiz yöntemleri gibi katılımcıya müdahale öncesi ve sonrası müdahalenin etkisini değerlendirmeyi

amaçlayan çalışmalar bizim kurulumuzun kapsamı dışındadır. Değerlendirme yetkimiz gözlemsel araştırmaların incelenmesi ile sınırlanmaktadır.

MD: Acaba gözlemsel ilaç, gözlemsel tıbbi cihaz çalışmaları yapan araştırmacılarda hangi etik kurula başvuru yapacağınız şeklinde bir kafa karışıklığı olabiliyor mu?

LD: Kesinlikle oluyor. Bu konu 10 yıldır sıklıkla karşılaştığımız kafa karışıklıklarından bir tanesi. Araştırmacılar “hastanın tedavisine karışmayacağım, hiçbir müdahalede bulunmayacağım, sadece verilerini toplayacağım” gerekçesi ile çalışmasının girişimsel olmadığına kanaat ediyor. Oysaki bunlar gözlemsel ilaç çalışmaları veya gözlemsel tıbbi cihaz etkinliği çalışmaları kapsamında olup klinik çalışmalar olduğu için bizim kapsamımızdan çıkıyor. Zaman zaman da araştırmacıları bu konuda ikna etmekte zorluk yaşadığımız için süreci yönetirken klinik araştırmalar etik kurulundan görüş alarak ilerlemekteyiz. Klinik araştırmalar etik kuruluna çalışmanın klinik araştırma olup olmadığı yönünde görüşlerini sormaktayız. Alınan yazılı görüşe istinaden, ilgili gerekçeyi doğrudan ifade ederek veya Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan görüş alındığını beyan ederek araştırmacılarımıza düzeltme önerisi veya başvurunun kapsamımız dışında olduğuna dair bilgi veriyoruz.

MD: O zaman bizim üniversitemiz gibi bu iki ayrı etik kurulla yürüyen araştırma merkezlerinde bu bir handikap olarak görülebilir mi? Çünkü bazı araştırmaları nitelendirmek sorun olabiliyor, bazıları gri alanda kalıyor.

LD: İki etik kurul olması bahsettiğiniz üzere gri zondaki çalışmalarda değerlendirme sürecini kısmen uzatabiliyor. Araştırmacıyı hangi tarafa gitmesi konusunda ikilemede bıraktığı için, iki taraf ile de görüşerek yol almaya itiyor. Bu süre açısından bir dezavantaj gibi görünmektedir. Sizinle aynı fikirdeyim. Ancak girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kuruluna yapılan başvuru hacmi klinik araştırmalar etik kurul başvuru hacmine göre çok daha geniş. Özellikle de retrospektif nitelikteki çalışmaların değerlendirilmesi açısından, girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kurulunun işleyiş süreci ve karar verme süreci klinik araştırmalar etik kurulunun işleyiş sürecinden daha hızlı olabilmekte ve araştırmacının daha hızlı sonuca ulaşmasını sağlayabilmekteyiz. Şunu anlatmaya çalışıyorum; görev ayrımının yapıyor olması girişimsel olmayan klinik araştırmalar kapsamındaki çalışmaların hızlı şekilde bu kurulda değerlendirip sonuç verilmesi yönünde bir avantaj sağladığı kanaatindeyim. Bu geniş iş paketi ile klinik araştırmalar etik kurulunun zamanının bölünmemesi de avantaj olarak değerlendirilebilir.

MD: İkili etik kurul yapısı ile ilgili yaşanan sorunların, iki etik kurulun birbirleriyle bağlantı kurarak çözülmesi yönünde bir yol izlediğinizi söylediniz. İki kurul kendi aralarında yazışarak araştırmaları değerlendirdiğini gri alandaki çalışmaların hangi kurulun kapsamına girdiğinin değerlendirmesinin araştırmacıyı yormadan yapıldığını söylediniz.

Özellikle genç araştırmacıların dikkatsiz, bilgisiz ya da özensiz hazırladığı dosyalarla ilgili sorunların çözümüne yönelik yürütülen eğitim programlarının olduğunu biliyorum. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesine başlayan tüm araştırma görevlileri Asistan Etik Eğitimi (ASET) almak zorundalar. Pandemi öncesi iki tam gün süren bu eğitim, pandemi sonrası çevirim içi olarak da verildi.

Teknik, şekilsel sorunları çözmek için sekreteryaya üzerinden, bir ön değerlendirme yaparak bir çözüm yolu izlediğinizi söylediniz.

Etik kurul sürecinde yaşanan sorunların çözümüne yönelik başka çözüm önerileriniz var mıdır?

LD: Etik kurul başvuru ve değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı ilerlemesi için ilave olarak söyleyebileceğim, sorumlu araştırmacıların dosya ile ilgili yaklaşımlarının biraz daha özenli olması olacaktır. Araştırma ekibinde olan araştırma görevlisi genç arkadaşlarımız, eğitimlerinin de bir parçası olarak etik kurul başvuru dosyalarını hazırlamaktadır. Elbette onların yanlış anlamaları ya da eksik dosya hazırlamaları söz konusu olabilir. Ancak bu dosyalar etik kurula gelmeden önce kendi birimlerinde sorumlu araştırmacılar tarafından daha dikkatli bir şekilde kontrol edilirse ben daha az eksik ile bu dosyaların tarafımıza ulaşacağına inanıyorum. Asistanların takdir edersiniz ki belli bir dönem sonra eğitimlerini tamamlayıp mezun olmaları söz konusu ve yeni gelen araştırma görevlisi grubu aynı süreci yine yaşıyor. Dolayısıyla biz dosyalarda mükerrer olarak benzer hataların veya eksikliklerin söz konusu olduğuna tanıklık ediyoruz.

Genç araştırmacılar aydınlatılmış onam formunun önemini ve olması gerektiği şekilde hazırlanmasına ilişkin bilgilerinin, deneyimlerinin eksikliği sebebiyle benzer hataları yaparak bize gelmekte. Düzeltmeleri istediğimiz zamanda bu genç arkadaşlarımızın anlayamama ve yeterli revizyonu gerçekleştirememesi süreçleri olabiliyor. Retrospektif çalışmalar özelinde araştırma zamanı retrospektif tarama yapılacak olan arşiv aralığını birbirinden ayrı kavramlar olduğuna dair bilgi eksiliği söz konusu olabiliyor. Ancak bu eksikliklerin ve tekrarlayan hataların sorumlu araştırmacıların doğru yönlendirmeleri ve dosyayı kontrol ettikten sonra etik kurula yönlendirmeleri ile asgariye ineceğine inanıyoruz.

MD: Teşekkür ederiz hocam. Bir de klinik araştırmalar ile ya da klinik araştırmaları etkileyen durumlarla ilgili hızlı bir mevzuat değişikliğimiz oluyor. 2016 yılında çıkan Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) ve buna bağlı yönetmelik arkasından yönetmelikte değişiklik yönetmeliği yürürlüğe girdi. Sonra kanuna bağlı bir kurul kuruldu. Bu kurulun işleyişinin oturması da zaman aldı. Ya da klinik araştırmalarla ilgili İlaç ve Biyolojik Ürünlerin Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik, sonra Tıbbi Cihaz Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik, daha sonra kozmetik ürünlerin klinik araştırmaları hakkında başka bir yönetmelik daha çıktı. Bu mevzuat değişiklikleri ile ilgili etik kurul değerlendirme süreçlerinde sorunlar yaşanıyor mu?

LD: Etik kurul değerlendirme süreçlerinde kuşkusuz bu dinamik süreçlerin tarafımızca takip edilmesi ve hem kurumsal olarak araştırmacılarımızın hem de gönüllülerin korunarak Etik Kurul sürecinin işletilmesi önem taşıyor. Bahsettiğiniz gibi 2016'da yürürlüğe giren KVKK ve bunun arkasından kişilerin sağlık verilerinin açık rıza olmadan işlenememesine istinaden, kısa süreli olarak yaşadığımız zorluklardan bir tanesi retrospektif çalışmaların değerlendirilme süreci oldu. Doğal olarak retrospektif çalışmalarda katılımcıya ulaşılması ve çalışma için açık rızasının alınması fiilen imkânsız olabiliyor. Dolayısıyla bu anlamda retrospektif çalışmaların Etik Kurul izin süreçlerinin nasıl ilerletileceği ile ilgili kısa süreli kararsızlık dönemi yaşandı. Daha sonra bu çalışmalarda kanunun kısmen zorunlu olmayan haller olarak ifade edilen koşulları içerisinde açık rızanın alınmamasını kabul eden koşullara uyarlanarak retrospektif dosya ve arşiv taramalarının da Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu bünyesinde incelenmesine kişinin arşiv materyali olan dosya verilerinin, geriye dönük olarak ve açık rızası alınmadan işlenebileceğine karar verildi.

Bu noktada, dikkat etmemiz gereken bir husus daha bulunmaktadır. Şöyle ki, örneğin patoloji arşivlerinden alınan örneklerin yeniden bir işleme tabi tutularak yapılmak istenilen araştırmalarda, KVKK'nın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki döneme ait arşiv materyali söz konusu ise, katılımcılardan çalışma için tekrar onam alınması gerekliliği gündeme geldi. Biz araştırmacılarımızı bu yönde yönlendirdik. Kurulumuz arşiv aralığını buna göre belirleyerek çalışmalarının açık rıza alınarak veya alınmaya ihtiyaç duymadan yapılması yönünde çalışma tasarımlarını oluşturmaları yönünde araştırmacılarımızın önünü açıcı nitelikte ilerlemeye çalıştı.

Bilişimsel platformlar aracılığıyla kişilerin iletişim bilgileri, kişisel bilgileri, sağlık verileri gibi verilerine erişimin çok kolay olduğu bu teknolojik çağda, verilerin hukuken korunmasının önem taşıdığına inanıyorum. Dolayısıyla kişilerin sağlık verilerinin de

prospektif olarak işlenmesi için mutlaka rızalarının alınması gerektiğine inanıyorum. Sistemin istismara açık bir yönü olduğunu dikkate aldığımızda, özellikle aydınlatılmış onam formlarında da katılımcılara “eğer onayınız olur ise hastane kayıt sisteminden size ait sağlık bilgilerini de alacağız, kullanacağız” yönünde bilgilendirmenin yapılmasını istiyoruz. Bu eksiklik varsa, aydınlatılmış onam formunda bu bilgilendirmeyi tamamlatıyoruz.

Bir diğer nokta da aydınlatılmış onam formlarında gönüllü olarak çalışmaya katılacak olan kişilerin çalışmaya katılmak için ücret ödemeyecekleri ve çalışmaya katıldıkları için ücret almayacaklarının katılımcılara beyan edilmesi gerekliliğidir.

MD: Sadece araştırma amaçlı kuruma davet edilen katılımcıların ilgili masrafları konusunda etik kurulun ilkesi nedir? Nasıl değerlendirme yapılır?

LD: Teşekkür ederim bu hususu hatırlattığınız için. Biz araştırmacılarımıza, eğer katılımcılar çalışmaya özel olarak kuruma davet edilecekler ise yol masraflarının çalışma kapsamında karşılanması gerektiğini ve bunu protokolde beyan etmeleri gerektiğini bildiriyoruz. Protokolde, bütçede ve aydınlatılmış onam formunda bu konuda bir eksik bilgi var ise tamamlatıyoruz.

Ancak katılımcılar, periyodik olarak hastaneye kontrole gelen çocuk veya erişkin hasta grupları içinden ise araştırmacının bu hastaların kontrole geldikleri esnada aydınlatılmış onam formları ile bilgilendirilip çalışmaya davet edileceklerini ve bu çalışma kapsamında yapılacak işlemlerin, ölçümlerin, tetkiklerin, bu rutin ziyaretler sırasında gerçekleştirileceğini hem protokolde hem de aydınlatılmış onam formunda beyan etmelerini istiyoruz.

Çalışmaya özel olarak yapılacak tüm tetkiklerin ve rutin dışı tetkiklerin de yine gönüllü katılımcıya onam formunda açık olarak açıklanmasını istiyoruz. Bu bağlamda gönüllü katılımcıya çalışmayla ilgili risklerin anlatılması, risklere karşı alınacak önlemlerin belirtilmesi ve çalışmayla ilgili bir sağlık sorunu olduğunda ulaşabileceği kişinin, birincil olarak sorumlu araştırmacı olması sebebi ile sorumlu araştırmacının, isim ve iletişim bilgilerinin de aydınlatılmış onam formunda yer alması gerektiğini vurguluyoruz. Eğer çalışmanın sorumlu araştırmacısı hekim değil ise çalışmanın klinik sorumlusu olan hekimin iletişim bilgilerinin aydınlatılmış onam formunda yer alması gerektiğini vurguluyoruz.

Çalışmanın her türlü sorumluluğu primer olarak sorumlu araştırmacıya ait olduğu için, biraz önce belirttiğim şekilde, hem dosyanın etik kurul başvuru öncesinde son kontrolünün ve

düzenlenmesinin yapılması hem de aydınlatılmış onam formunun eksiksiz olarak hazırlanması sorumlu araştırmacının önemli yükümlülüklerinden birisidir.

Aydınlatılmış onam formları ile ilgili bir noktayı daha olarak vurgulamak isterim. Aydınlatılmış onam formlarında hekimin veya araştırmacının bilgilendirme metninden sonra katılımcının gönüllüğünü yani bu çalışmaya katılmak istediğini beyan eden ifadenin devamlılık arz etmesi önemli bir husustur. Etik kurul başvurularında sıklıkla araştırmacının bilgilendirme metni ile gönüllü katılımcının beyanlarının ayrı sayfalarda hazırlanması ile karşılaşırız. Bunun hassasiyetle düzeltilmesini istemekteyiz. Katılımcı beyanının kendisine yapılan bilgilendirme metni ile devamlılık arz etmesi gerektiğini ve aydınlatılmış onam formunda çalışma başlığının ve sorumlu araştırmacının isminin mutlaka yer alması gerektiğini vurguluyoruz.

MD: Teşekkür ederim hocam. Bir şeyi merak ediyorum. Yılda ortalama 1000-1200 dosya değerlendiren, ayda iki defa toplanan, gündem maddesi ortalama 100 olduğu toplantılarla yürüyen bu süreçte etik kurul üyeleri herhangi bir ücret alıyorlar mı? Maddi anlamda destekleniyorlar mı?

LD: Hayır!2012 yılından itibaren içinde görev aldığım bu yapılanma, gönüllülük esasına dayanarak yürütülen bir görev. Etik kurul üyeleri kurul çalışmaları ya da görevlendirilmeleriyle ilgili olarak maddi bir destek almıyorlar. Bu sürecin maddi destek alınmama boyutuna ek olarak manevi bir yıpranma süreciyle de birlikte ilerlediğini söylemek isterim. Gönüllülük ile yapılan bu görevin, belli bir süre sonra yıpranma, yorgunluk ve dikkatsizliğe neden olduğunu vurgulamak isterim. Dolayısıyla, kişisel kanaatim etik kurulların belirli aralıklarla başkan dahil olmak üzere yenilenmeye ihtiyacı olduğudur.

Etik kurul üyelerinin bu değerlendirme, inceleme süreci içerisinde mutlaka yıprandıklarını, yorulduklarını, motivasyonlarının zaman içinde bu yıpranma ile aşınabileceğini düşünüyorum ve diğer akademik görevleri de yoğun olan öğretim üyelerimizin belirli süreler ile etik kurul görevlerini ifa ettikten sonra, bu kurulların yeni gönüllü öğretim üyeleri ile yeniden yapılandırılmasının önemli olduğuna, işleyişin sağlıklı olarak ve hatasız olarak ilerlemesi açısından önemli olduğunu düşünüyorum.

MD: Peki hocam kurullar belli bir süre görev yaptıktan sonra tamamen değiştiğinde bu sefer kurum hafızasını kaybetmezler mi? Ya da ilkesel kararlılığı sürdürmekte sorun yaşanmaz mı?

LD: Doğru bir tespit. Bu hafızanın korunması nasıl sağlanabilir? Hafızanın korunmasını sağlamak adına mevcut kurul kompozisyonları belli bir oranda korunarak yenilenebilir. Çok faydalı, devamlılık sağlayıcı bir tercih olur bu. Kurul kompozisyonları belirli aralıklarla tamamen değil, kısmi olarak korunarak yenilendiğinde, ilkesel olarak ve işleyiş olarak hem devamlılık hem de tutarlılık sağlanmış olur diye düşünüyorum.

MD: Hocam, idari personelin bu değerlendirme sürecindeki yeri nedir?

LD: İdari personelin değerlendirme sürecinde, araştırmacılar ile kurulun işleyişi arasında irtibat noktası olarak çalışır. Etik kurul sekreteryasının hem başvuru dosyalarını kabul etmek hem de değerlendirme sürecinin tamamlanmasından sonra karar yazılarını araştırmacılara ulaştırmak ve araştırmacıların süreçle ilgili sorularını cevaplamak üzere çok önemli fonksiyonu vardır. Bir sekreterimiz ve evrak dağıtan görevlimiz ile etik kurul işleyişinin yürütülmesi sağlanmaktadır.

MD: Bir etik kurulun iyi işlemesi için sürekliliği olan, deneyimli ve bilgili bir sekreterin bulunması çok kıymetli diyebilir miyiz?

LD: Kesinlikle

MD: Dolayısıyla sekreter hastalandığında, izne gittiğinde sürecin aksamaması için bir de yedeğinin, onu ikame edecek başka bir personelin olması kritiktir.

LD: Buna katılıyorum Müge hocam. Pandemi sürecinde hiç şüphesiz, her sektörde hizmetin aksamasına sebep olabilecek bir durum söz konusu olabilmektedir. Bu sadece hasta olmakla ilgili değildir; izolasyon ile ilişkili olarak da toplumsal korunmaya yönelik önemli bir süreçten geçmekteyiz. Ama pandemi dönemi dışında da, normal etik kurul işleyişi sürecinde bir sekreter ile işlerin aksamadan yürümesi mutlak sağlanabilecek bir durum olmayabilir. Dolayısıyla işin iyi bilinmesi, deneyimli bir sekreter tarafından yürütülmesi kadar, bu sekreterin bir ikinci sekreter ile desteklenmesi ve sürecin idame ettirilmesi de son derece önemlidir. Keza geçtiğimiz haftalarda temasının izolasyonu süreci nedeniyle kurul çalışmalarımıza bir hafta ara vermek zorunda kaldık. Etik kurul sekreterliği özelleşmiş bir görev olduğundan mevcut koşullar içerisinde, herhangi bir yerden başka bir idari personelin bu göreve kaydırılması da mümkün değildir. Her işte olduğu gibi iki sekreter ile bu sürecin idame ettirilmesi, sağlıklı ilerleme açısından daha iyi bir tercih olacaktır.

MD: Son olarak eklemek istediğiniz bir şey var mıdır hocam?

LD: Araştırmacıların, etik kurulun onları korumak için çalıştıklarına ve araştırmalarını etik ilkeler çerçevesinde yapmak için dosya hazırlayıp etik kurul izni almaları gerektiğine samimiyetle inanmalarını diliyorum. Bu 10 yıllık süreç içerisinde, başlangıçtan bugüne, daha olumlu bir noktaya geldiğimize inanıyorum.

Özellikle genç araştırmacıların, etik kurul izni ile araştırmalarını yürütmeleri konusunda daha bilinçli, daha duyarlı olduklarını da gözlemledim. Bu sürecin karşılıklı olarak dinamik bir şekilde yürütüleceği açıktır.

Etik kurul hiçbir zaman, hiçbir kurumda bir bariyer değildir. Koruyucu ve etik ilkeler ile akademik çalışmaların yürütülmesine yönelik vazgeçilmez bir kurumsal yapıdır.

Bu sürecin, hem etik kurul üyeleri hem etik kurul idari personeli hem de üniversitemizin akademisyenleri ve araştırmacıları ile bütüncül bir işleyiş ile yürütüldüğüne ve bu konuda samimiyetle ve iyi niyetle çaba harcadığımıza inanıyorum.

Bu fırsatı verdiğiniz için çok teşekkür ediyorum.

MD: Biz zaman ayırdığınız ve deneyimlerinizi paylaştığınız için teşekkür ederiz.

Öğrencinin Sesi

Tarih Tekerrürden İbarettir Midir?

Vedat Menderes Özçiftçi¹

1918 salgınının henüz yüzüncü yılını geride bırakabilmişken, bugün yeni bir salgını yaşıyoruz. 2019'un sonunda Çin'in Wuhan kentinde ilk kez saptanan ve sonrasında hızla dünyayı etkisi altına alarak küresel salgına yol açan virüs, adeta hayatı felç etmiştir. Şeklinden dolayı güneşin taç küresine benzeyen ve bu yüzden de Latince "korona" kelimesi ile adlandırılan virüsün yarattığı hastalıkla tüm dünya mücadele etmektedir. COVID-19 salgını şüphesiz dünya çapında muazzam ve benzersiz bir mücadeledir ancak savaş bitmek üzere değildir.

Gelinen noktada insanlık, COVID-19'u anlamaya çalışırken geçmiş salgınların tarihsel deneyimine dönmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu vesile ile tarihin kriz zamanlarında niçin önem teşkil ettiğini tekrardan sormak gerekir. Kimi zaman, geçmişteki krizler hakkındaki bilgi ve anlayışlar, işe yaramaz ve pratik görünmeyebilir. Sonuçta her salgın farklıdır; eski zamanların yöntemleri mevcut krize çok iyi uygulanamayabilir. Yine de tarih, salgın hastalıkların zaman ve mekândaki dinamikleri ve davranışlarına önemli bir ışık tutmaktadır. Geleceğe dair öngörülerde bulunmak için, tarihsel akışa bakmak ve tarihsel deneyimlerden faydalanmak gerekir. Geçmişin deneyimlerini incelemek çoğu zaman tevazu ve insanlık konusunda çok gereksinim duyulacak dersleri sunacaktır.

1918 grip salgını, geçen yüzyıl boyunca düzenli bir spekülasyon konusu olmuştur. Tarihçiler ve bilim adamları kökenine, yayılmasına ve sonuçlarına ilişkin çok sayıda hipotez geliştirmişlerdir. Bir yüzyıl sonra, 1918 salgını çiçek hastalığı, veba ve tamamen veya büyük ölçüde ortadan kaldırdığımız diğer ölümcül hastalıklar kadar uzak bir korku hikayesi gibi görünüyordu. Ne var ki virüslerin mutasyon eğilimi ve doğadaki sürekli varlığı göz önüne alındığında, İspanyol gribi kadar bulaşıcı ve ölümcül bir tür ortaya çıkana kadar, bunun yalnızca bir zaman meselesi olduğu konusu göz ardı edildi.

İspanyol Gribi ile Koronavirüs dönemi arasında insanoğlu virüslere dair çok şey öğrendi. Yine de dünya salgına 1918'den daha iyi hazırlanmış değildi. Tarihsel kayıtları taramak, kendi hayatlarımıza odaklanırken başka bir perspektif yaratmanın bir yoludur. O yüzden bugünler

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik A.D. Doktora Öğrencisi. Ankara/Türkiye. vedatmenderes@hacettepe.edu.tr

dünyanın bu tarihi sağlık felaketinden bu yana ne kadar ilerlediğini değerlendirmek ve birkaç önemli gizemin henüz çözülmemiş olduğu gerçeğiyle yüzleşmek için iyi bir zaman. Günümüzün dünyası 1920'lerin dünyasından oldukça farklıdır fakat yine de geleceği kaybetmemek adına 1918 İspanyol Gribi zamanlarını tekrar bir gözden geçirmek insanlık adına yarar sağlayacaktır.

Tıp tarihçileri, 1918-1920 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde 675.000 olmak üzere, influenzanın dünya çapında en az 50 milyon insanı öldürdüğünü tahmin etmektedirler. En düşük tahminler bile doğru olsa, İspanyol gribi, aynı dönemde devam eden Birinci Dünya Savaşı'ndan daha çok can almıştır. Bazıları bunu tarihteki en büyük salgın olarak adlandırır. Salgın sadece 15 ay sürmesine rağmen, dünya çapında yaklaşık 500 milyon insan hastalanmıştır. 1918 gripinin, genellikle en çok acı çeken çocuk ve yaşlıların aksine, sağlıklı genç yetişkinlerin hayatını alma tercihi özellikle dikkate değerdir. (1)

Birinci Dünya Savaşı ve asker seferberliği, gripin yayılmasına çok uygun bir durum yaratmıştır. Avrupa, Afrika ve Batı Asya'daki savaş sahnelerinde askerler, küresel yurttaşlarıyla karışmıştır. Demobilize olduklarında, daha fazla insanla etkileşime girerek büyük ulaşım merkezlerinden dünyanın dört bir yanındaki evlerine geri dönmüşlerdir. 1918'deki ilk grip dalgası göreceli olarak ölümcül olmasa da, ikincisi bunu telafi etmiştir. 1918 sonbaharındaki olağanüstü ölümcül ikinci grip dalgası, demiryolu ve deniz yolları boyunca doğrusal olarak yayılmış, ardından dışarıya doğru yayılmış ve daha önce küresel olarak buna maruz kalmamış popülasyonlara da zarar vermiştir. Bazı bölgelerde, bu dönemi 1919'un başlarında daha az ölümcül bir üçüncü kış hastalık dalgası izlemiştir. (2)

Şehir yetkilileri yeterince hızlı davranmamıştır. İspanyol gribi daha yaygın hale geldikçe ve tehlikeleri belirginleştikçe, birçok şehir sosyal ve ekonomik etkileşimlere kısıtlamalar getirerek virüsü kontrol altına almaya çalışmıştır. Basın, gripin oluşturduğu tehdidi çok uzun süre hafife almıştır ve hastaneler hazırlıksızdır. Salgın devam ederken halk sonunda sorunun ciddiyetini kavradığında, kendilerini korumak için daha büyük önlemler almışlardır. Bulaşıcılık anlayışları sınırlı olsa da, sosyal uzaklaşmanın önlemlerini de uygulamışlardır. (3)

O zamanlar doktorlar hastalara yatakta dinlenmeleri, iyi beslenmeleri, temiz hava almaları ve artık kullanılmayan bir ağrı kesici olan Dover'in pudrasını kullanmaları talimatını vermişlerdir. Enfeksiyondan korunmak için ağzı ve burnu temiz tutmak için hafif bir antiseptik önerilmiştir. Normalde sadece burnu ve boğazı etkileyen çoğu grip virüsünün

aksine, 1918 virüsü akciğerlere de saldırmıştır. Bu, viral ve bakteriyel pnömonileri yaygın hale getirmiş ve karşılığında ölüm sayısını artırmıştır. Ancak doktorlar, grippe yaygın görülen bakteriyel enfeksiyonlarla savaştıkları antibiyotikleri henüz keşfetmemişlerdi ve ilk grip aşısının bulunuşu ancak on yıllar sonraydı. Gripe karşı aşılama 1918'de uygulanmadı ve bu nedenle salgının sona ermesinde hiçbir rol oynamadı. (4)

Salgın başka bir gerçeği de ortaya çıkardı. Yoksullar ve göçmenler daha fazla sayıda ölmesine rağmen, kimsenin bağışıklığı yoktu. Başka bir deyişle, bulaşma söz konusu olduğunda, bireylere tecrit altında davranmanın veya onlara kişisel sorumluluk konusunda ders vermenin bir anlamı yoktu. Bulaşıcı hastalıklar, nüfus düzeyinde çözülmesi gereken bir sorundu. 1920'lerden başlayarak, bu bilişsel değişim halk sağlığı stratejisindeki değişikliklere yansımaya başladı. Pek çok ülke kendi sağlık bakanlıklarını kurdu veya yeniden organize etti, daha iyi hastalık izleme sistemleri kuruldu ve sosyalleştirilmiş tıp kavramı benimsetilmeye çalışıldı.

Salgınlar ironik bir şekilde demokratik ve eşitlikçi bir süreç olarak adlandırılrsa da, 1918'de bunun dışında bir şey olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Ölüm oranları Dünya genelinde büyük farklılıklar gösteriyordu. Asya'nın belirli bölgelerinde yaşıyorsanız, Avrupa'nın belirli bölgelerinde yaşamınıza göre ölme olasılığınız 30 kat daha fazlaydı. O zamanlar insanlık henüz eşitsizliklere dair belirsiz bir algıya sahipti, istatistikçilerin de bunları gerçeklik olarak ortaya koyması, onlarca yıl aldı. Açıklamanın insan popülasyonları arasındaki farklılıklarda, özellikle de sosyoekonomik farklılıklarda yatması gerektiğini çok sonra fark edebildiler. Ne yazık ki dünyanın her yerinde, yoksullar, göçmenler ve etnik azınlıklar anayasal olarak daha aşağı oldukları için değil; kötü beslenmeleri, kalabalık ve sağlıklı koşullarda yaşamaları, altta yatan hastalıklardan muzdarip olmaları ve sağlık hizmetlerine erişimin zayıf olmasından dolayı daha hassastılar.

Günümüzdeki gerçeklik de değişmemiştir. İngiltere'de 2009 grip salgını üzerine yapılan bir araştırma, nüfusun en yoksul beşte birinde ölüm oranının en zenginlerdekinin üç katı olduğunu göstermektedir. (5) Tarihin de kanıtladığı gibi, bu pandemide de ölümler muhtemelen popülasyonlar arasında eşit olarak dağıtılmayacaktır. Bugün de endişe, COVID-19 salgınından en çok etkilenecek olanların en yoksul insanlar olacağıdır. Gezegendeki insan sayısı geçen yüzyılda dört kattan fazla arttığı için, 1918'e kıyasla muhtemelen daha yüksek sayıda enfeksiyon ve belki de ölüm olacaktır. (6)

1918 İspanyol gribinden 2009'un H1N1 salgınına kadar ve daha nice salgınlar sona ermiştir. Bazen dayanılmaz sayıda ölümle sonuçlanmışlar, ancak sonunda sona ermişlerdir. Geçmiş deneyimler, Koronavirüs kapanmasında eşi benzeri görülmemiş hiçbir şey olmadığına ve pandemilerin sona ereceğine dair umut verici bir hatırlatmadır. Bir asır önceki seleflerimizin dikkate alması gerekmeyen ancak bugünün dünyasının gerçekleri olan, toplulukları yeniden açmak için artan baskılar ve teknolojik olarak gelişmiş ve birbirine bağlı bir toplumla birlikte durma noktasına gelmekte olan ekonomiler göz ardı edilemeyecekler olarak tam karşımızdadır. Ne yazık ki, 1919 yazında grip hastalığının sona ermesi, 2020 yazında COVID-19'un sona erdiği anlamına gelmemiştir ve süreç işlemeye devam etmektedir. Bilimdeki tüm ilerlemeler göz önüne alındığında 1918'deki kadar ölümün olmaması şu an için normaldir ancak yine de şimdiye kadar durumun çok daha kontrol altına alınmış olması gerektiğine inanılmaktadır. Grip salgını dalgaları gerilediği için, bugün salgının benzer bir yörüngede olduğunu hayal etmek hepimize cazip gelebilir. Geçmiş grip salgınlarından alınan değerli derslere rağmen, 1918'de salgının nasıl vurduğu, önümüzdeki aylarda COVID-19 ile ne olacağı konusunda kuşkusuz bir şablon değildir. Bununla birlikte, SARS-CoV-2 biyolojisi ve grip virüsleri arasındaki temel farklılıklar, 20. yüzyılın başlarında olanlara dayanarak, COVID-19'un geleceğini çizmeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim şimdiden mutasyona uğramış ve daha tehlikeli yeni bir türden bahsedilmeye başlanmıştır.

Birkaç on yılda bir şiddetli salgınlar meydana gelme eğilimindedir ve en sonuncusu da üzerimizdedir. Bugün bilim adamları, çok sayıda hasta ve ölmekte olan hastayı nasıl izole edecekleri ve bunlarla nasıl başa çıkacakları hakkında daha fazla şey biliyorlar ve doktorlar, ikincil bakteriyel enfeksiyonlarla savaşmak için 1918'de bulunmayan antibiyotiklere sahipler. Sosyal mesafe ve el yıkama gibi sağduyulu uygulamalara ilave olarak çağdaş tıp, aşıların ve antiviral ilaçların bulunmasını ekleyebilir.

Bugün pandemilere her zamankinden daha iyi yanıt verebildiğimizi düşünüyor olsak da; insanları olay bazında tedavi etmek, kentsel ortamlarda salgın ile başa çıkmak için yeterli olmamıştır. Hükümetler, sanki savaştaymış gibi kaynakları seferber etmek, hastalığın belirtilerini gösterenleri karantinaya almak, küçük vakaları daha ciddi hastalıktan muzdarip olanlardan ayrı tutmak ve hastalığın kendisini yok etmesi için insanların hareketlerini sınırlamak zorunda kalmışlardır. Farmasötik olmayan müdahaleler, yüzyıl geçse de pandemilerin yayılmasını kontrol etme çabalarının ayrılmaz bir bileşeni olmaya devam etmektedir ve bu pandemide de ilk savunma hattı olmuştur.

COVID-19, sağlık eşitsizlikleriyle yüzleşilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Doktorlar ve sağlık hizmetleri yetkilileri COVID-19'un akut sonuçlarına odaklanırken, gerçek patolojinin pandemi başlamadan çok önce var olduğunu da kabul etmek zorundadırlar. Sağlık hizmeti ile ilgili eşitsizliklerin önceden var olan durumu, savunmasız topluluklar üzerinde COVID-19 nedeniyle orantısız bir yüke yol açmıştır. Yerleşik ve yaygın eşitsizliklerin, bu pandeminin de kötü huylu etkilerini nasıl artırabileceğine şahitlik etmekteyiz.

İnsanlık neden bu zorlukları önceden tahmin etmek ve hafifletmek için daha fazlasını yapmamıştır? Cevap karmaşık ve tarih nesiller öncesine dayanmaktadır. Öngörülebilir gelecek için, viral salgınlar insan hayatının düzenli bir özelliği olmaya devam edecektir. İnsanlık olarak, şu an yalnızca büyük salgınların derslerini mevcut COVID-19 sorununu bastırmaya yetecek kadar iyi öğrendiğimizi umabiliriz.

2019'dan bu yana yaşanan süreç, bilime duyulan güvenin artmak yerine azalmasına neden olmuştur. Çünkü teknik ve bilgi kapasitesinin çok geliştiğine inandığımız bilim, pandemi ile mücadelede 100 sene önceki yöntemleri önerirken; genel yapısı uzun zamandır bilinen bir virüs karşısında tedavi ve önlem üretmekte yetersiz kalmıştır. Geçmişte yaşanan salgınlara karşı alınan önlemlerin hemen hemen aynı olması, COVID-19 pandemisinde de tekrarlanıyor olması şu zamana dek farkına varılmayan büyük yanılsamanın itirafından başka bir şey olmaktan uzaktır. Her gün bir yenisi ile karşılaştığımız ve gelecek yüzyılımızı değiştirecek gelişmelere gebe olduğu iddiasındaki tıbbi mucizelerin yerini, bir yıldan bu yana büyük bir çaresizlik işgal etmiştir. Bize sunulan bilgi ve ilgili tıbbi teknolojiler çağının ötesinde olduğu iddia edilen tıp, süreç itibarıyla başarısız kalmıştır.

COVID-19'un, 21. Yüzyıla uzun bir gölge düşüreceği şüphesizdir. Şayet 1918 dersleri, keder ve çaresizlik öykülerini sıralamak yerine, salgının kökenleri, ilerlemesi ve sonucunun tutarlı bir analizi olarak okunabilseydi; bugün aynı tarihi tekrarlamaktan kaçınmamıza yardımcı olabilirdi. Tarihçiler sürekli olarak savaşlar ve çevresel felaketler gibi salgınların insanlık tarihinin akışını şekillendirdiğini iddia etmeye devam ederken, aslında insan davranışlarının tarih boyunca salgınların seyrini şekillendirdiği pek çok yol da mevcuttur. Bir sonrakine hazırlanırken bunu aklımızda tutmalıyız.

İnsan davranışı dehşet verici derecede sabit kalsa da, değişen bilim ve onu kavrayışımız konusunda daha çok yolumuz var gibi görünmektedir. Tıp, hiç şüphesiz bakteri ve virüslere karşı mücadelede hayati bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir; ancak kendi

başına salgınların meydana gelmesini önleyemez veya bunların zaman ve mekânda nasıl şekilleneceğini belirleyemez. Covid-19 bize bir şey öğretiyorsa, o da insanlığın salgın hastalıklardan ve bunlarla savaştan henüz çıkamadığıdır. Toplumun daha iyiye mi yoksa daha kötüye mi evrileceği yoksa aynı mı kalacağını zamanın akışında öğreneceğiz. Umalım ki, bu yeni dersle toplumlarımız sosyal ve beşerî bilimlere yatırım yapmayı da düşüneceklerdir. Gelecek nesillerin yeni salgınlarla mücadelesinde bu yüzleşmeler çok faydalı olacaktır.

Kaynaklar

1. Johnson Niall PAS, Juergen M. Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 "Spanish" Influenza Pandemic. *Bulletin of the History of Medicine*, vol. 76 no. 1, 2002, p. 105-115.
2. Taubenberger JK, Morens DM. 1918 Influenza: the Mother of All Pandemics. *Emerging Infectious Diseases*. 2006;12(1):15-22.
3. Wever et al. Death from 1918 pandemic influenza during the First World War: a perspective from personal and anecdotal evidence. *Influenza and Other Respiratory Viruses*. 2014;8(5):538-546.
4. Barberis I, Myles P, Ault SK, Bragazzi NL, Martini M. History and evolution of influenza control through vaccination: from the First monovalent vaccine to universal vaccines. *J Prev Med Hyg*. 2016;57(3):E115-E120.
5. Rutter PD, Mytton OT, Mak M, Donaldson LJ. Socio-economic disparities in Mortality due to pandemic influenza in England. *Int J Public Health*. 2012;57(4):745-750.
6. Gilbert M, Giulia P, Francesco P, Eugenio V, Chiara P, Pierre-Yves B, Eric D, et al. Preparedness and Vulnerability of African Countries against Importations of COVID-19: A Modelling Study. *The Lancet* (February 20, 2020). [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30411-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30411-6).

Tıp Etiği Mi, O Ne Ola Ki?

İlkim Karakapıcı¹

Yaklaşık bir sene önce doktora başvurum üzerine konuşurken bir aile büyüğümüzün sorusunu bu yazımın başlığı olarak seçtim. Çevremdeki ve ailemdeki birçok insan tıp etiği ve tarihi bölümünü ilk defa duyduğunu söylemiş ve tıp fakültesi bünyesinde olmasına çok şaşırmıştı. Her mesleğin etiği olmasına karşın, tıp etiğinin özellikle yaşamı ve insan haklarını merkeze aldığı için daha çok bilinmesi ve daha çok konuşulması gerektiğini düşünmüştüm.

Açıkçası ben de lisans eğitimim sırasında aldığım tıp etiği derslerinden daha fazlasını bilmiyordum. Hocalarımızın bize aşıladığı değerler ile mezun olduktan sonra, dönemimdeki birçok arkadaşım gibi ben de çalışma hayatına atıldım. Hepimiz iletişimde olduğumuz bir dönem mesleğimize dair benzer sıkıntılar yaşadığımızı fark ettik. Sanırım o zamanlarda hepimiz değerlerimizi sorguluyor, hekim olarak ahlaki sorumluluğumuz olduğunu hissediyorduk. Sahip olduğumuz ilkeler ve sistem arasında sıkışmıştık, endişelerimizi paylaşıyorduk. Genç dış hekimleri olarak değer görmediğimizi ve hastalarımıza yeterli özeni gösteremediğimizi hissediyorduk.

Mesleği bırakmayı düşünen arkadaşlarım olduğu gibi, gözlemlerime dayanarak etik duyarsızlık geliştirdiklerini düşündüğüm arkadaşlarım da oldu. Benim arayışım bu bölüm ile kesişti, cevaplarımı bulamasam da sorularımı sormanın isteği ile kendimi doktora başvurusu yaparken buldum.

Şimdi Hacettepe Üniversitesi Tıp Etiği ve Tarihi Anabilim Dalı'nın genç bir üyesi olarak her ders bitiminde kafamdaki sorularla baş başa kalıyorum. Bundan birkaç sene önce bu bölüme dair pek bir şey bilmezken, bu zamanlarda değerli hocalarımla birlikte etik ikilemler üzerine konuşuyor, her gün yeni bir şey öğreniyor ve yeni bakış açıları ediniyorum. Tarih öğrenmeye önyargılı başlamama rağmen tıp tarihinin uygarlık tarihi olduğunu keşfettikçe, büyük bir keyifle dersleri dinliyorum.

İyi bir hekimin tıp alanının odağı insan olduğu için; bedeni iyi bilmesi kadar toplumu, kültürü, değerleri de iyi bilmesi gerektiğini düşünüyorum. Hekimlik ve filozofluk arasında çok eski köklü bir ilişki olmasını da ekleyerek, gelişen teknolojilere karşı nerede durulması gerektiğinin tartışılmasının, insanın insan olması kaynaklı kendinden gelen değerinin

¹ Dış Hekimi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik A.D. Doktora Öğrencisi. Ankara/Türkiye. ilkim.karakapici@gmail.com

öneminin vurgulanmasının çok değerli olduğunu, bu uğraşın bir parçası olduğum için mutluluk duyduğumu belirtmek istiyorum.

Son olarak yazımı diş hekimi bir dönem arkadaşımın bu bölüm için doktora başvurduğumu söylediğimde verdiği cevap ile bitirmek istiyorum. “Bu konular hakkında konuşan insanlar olduğunu bilmek güvende hissettiriyor.”

Anı/Edebiyat/Eleştiri Yazıları**Çek Cumhuriyeti'nin Bohemya'daki İncisi: Český Krumlov****H. Volkan Acar¹**

Çekya'nın UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki gururu olan, dünyaca ünlü Český Krumlov'dayız.

Bu küçük kasabanın başlıca iki önemli özelliği var. İlki, yüzyıllardır değişmeden kalmış olan ve Ortaçağ'dan miras mimariyi günümüze kadar taşıyan binaları. Diğeri de daracık, kıvrımlı, zikzaklı sokakları ve caddeleri. Bu kıvrımlı yerleşimin nedeni ise, kasabanın Vltava nehri boyunca konumlandırılmış olması. Nehirbu bölgede, içiçe geçmiş birden çok S harfi çizerek ilerlediği için, kasabanın sokakları da sürekli eğriliyor, dönüyor, kıvrılıyor, birbirinin içine geçiyor. Zaten Český Krumlov'un Türkçedeki kaba bir çevirisi de, eğri büğrü, yamuk yumuk çimenlik gibi bir anlam taşıyor.

Merkezi yerlerden ve büyük kentlerden uzak bir konumda olması nedeniyle Český Krumlov, yüzyıllar boyu yaşanan savaşlardan pek etkilenmemiş. Bu tarihi görünümünü ve göz alıcı güzelliğini birazcık da buna borçlu gibi duruyor. Kasabanın merkezi, tarihi görünümünü aynı şekilde koruyor. Otantik binalar ve yapı süslemeleri, gürül gürül akan nehrin renklendirdiği doğal ortamla bir araya gelince, ortaya tadına doyumaz görüntüler çıkıyor.

Turist kalabalığının doldurduğu daracık sokaklarda dolaşırken karşınıza bir anda, binaların arasından çıkıvermiş gibi görünen Vltava nehri çarpıyor. Bu güneşli ama soğuk havada nehir kenarına inerek yeşillikler üzerinde yürümek, inanın insana çok iyi geliyor.

Merkezden biraz uzaklaşıp arabayla tepelere doğru yol aldığınızda ise sonbaharın rengarenk güzellikleri ile karşılaşıyorsunuz.

Český Krumlov dünya çapında ünlendiği için, doğal olarak ziyaretçi sayısı da çok fazla. Kasabaya yılda bir milyondan fazla insan geliyor. Ama bu kalabalık, hizmet kalitesinde bir düşmeye neden olmamış. Otel, pansiyon, kafe, bar ve lokantaların hizmet sunumları belli bir düzeyin altına inmiyor. Orta Avrupa'nın herhangi bir başka büyük şehrinde nasıl şık ve özenli bir servisle karşılaşıyorsanız, durum burada da o şekilde...

¹ Doç. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Anestezi Kliniği, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik A.D. Doktora Öğrencisi. Ankara/Türkiye. hvacar@yahoo.com

Avrupa ölçülerinde çok da pahalı olmayan fiyatlarla yiyip içip, kendinizi alabildiğine şımartabilirsiniz. Hemen her yerde bulabileceğiniz yerel mutfak örneği fırınlanmış çeşitli etler, sosisler ya da ördek yanında İtalyan, Fransız, Ortadoğu ya da Uzakdoğu restoranları da size geniş bir seçenek listesi sunuyor. Bence bu yemeklerin yanına en iyi giden içecek ise bu bölgeye has çeşit çeşit biralar...

Bu dar sokaklarda alışveriş yapılabilecek, çok sayıda dükkan var. Hemen her köşebaşındaki bu şirin mekanlarda, nadide Bohemya kristali örneklerinden yerli likörlere, ünlü Çek kukla tiyatrosunun ahşap kuklalarından zencefilli bisküvilere kadar ilginizi çekecek hemen her şeyi bulabilirsiniz.

Kasabanın geniş meydanı ise her daim canlı, her daim kalabalık...

Sokaklarda dolaşmaktan yorulduysanız, meydandaki Veba Anıtı'nın altında oturup biraz dinlenebilir, boş boş bakınarak gelen geçeni izleyebilirsiniz.

Ya da elinizdeki atıştırmalıkları yedikten sonra anıtın altındaki çeşmeden akan buz gibi suyu içebilirsiniz. Bizim büyük kentlerde artık unuttuğumuz, çeşmeden su içbilme özgürlüğünü Český Krumlov'da tadabiliyor olmak, büyük mutluluk...

Kasabanın geçmişi Ortaçağ'a dayanan kalesi, Český Krumlov'un her tarafından rahatlıkla görülebiliyor. Orta Avrupa'nın en büyüklerinden olan kale, rengarenk kulesi, birbirine eklenmiş küçük sarayları, hizmet binaları ve bahçeleri ile göz alıcı bir güzelliğe sahip.

Kasabaya biraz daha yüksekte bakmak isterseniz, kalenin içindeki kuleye de çıkabilirsiniz. Ancak bunun için biraz yorulmayı göze almanız gerekiyor. Hem soğuk hem de yoğun kalabalık, yukarı çıkmak için harcayacağınız enerjiyi iyice artırıyor. Kulenin ahşap merdivenlerini tırmanırken tutunduğunuz taş duvarlar, emin olun sizi yüzlerce yıl geriye götürecek.

Ama tepeye çıktığınızda zaten bu yorgunluğu unutuyorsunuz. Çünkü kulenin tepesinden gördüğünüz manzara, bu dondurucu soğukta oraya kadar çıkmanıza ve daracık kule içindeki ikiyüze yakın yüksek basamağı adımlamış olmanıza değecek cinsten...

Evleri, sokakları, ağaçları, karşı tepeleri ve ortasından kıvrıla kıvrıla akıp giden Vltava nehri ile tüm Český Krumlov, ayaklarınızın altına serilmiş durumda.

Kuleden indikten sonra, kalenin arka tarafındaki bahçeleri de görmenizi öneririm. Bahçelere uzanan yolun üzerindeki kafeden içeceğiniz sıcak şarap, hem içinizi ısıtacak hem de yorgunluğunu alacaktır.

Český Krumlov'da kaldığımız günlerden birinde, Jaroslav Hašek'in ünlü romanı Aslan Asker Şvayk'ın adını taşıyan restorana da gittik. Biliyorsunuz, Çek yazarın I. Dünya Savaşı döneminde geçen bu eseri, ilk savaş karşıtı roman olarak niteleniyor.

Küçük ama içi otantik dekore edilmiş bu restoranda bir yandan yerel lezzetlerin tadına bakarken bir yandan da sokaktan gelen geçenleri izledik.

Ve, komutanını bulmak üzere Güney Bohemya'da yani bu topraklarda yollara düşen Şvayk'la aynı yerlerde mi dolaşıyoruz acaba diye de düşünmeden edemedik.

Gilbert Harman'a Göre Etik ve Gözlem İlişkisi

Sevim Coşkun¹

Gilbert Harman², “Ethics and Observation” adlı makalesinde (3) etik teoriler ile bilimsel teorileri karşılaştırır. Harman’a göre bilimsel teorilerin gözleme dayalı kanıtları varken, etik teorilerin herhangi bir gözlemsel kanıtı yoktur. Bu durumda, ahlaki ilkeler de bilimsel ilkeler gibi test edilebilir ve onaylanabilir mi? Harman’ın cevabı, (ahlaki) gözlemlerin, ahlaki ilkelerin doğrulanması ya da yanlışlanması için kullanılamayacağı yönündedir. Bu nedenle etik, bilim gibi ele alınmamalıdır.

Harman, etik ve gözlem ilişkisini ele almak için bazı örnekler verir. Bu örneklerde test edilecek ahlaki ilke şudur:

Eğer beş yaşayan kişi ve bir ölen kişi ile beş ölen kişi ve bir yaşayan kişi arasında seçim yapmanız gerekirse, her zaman beş yaşayan kişi ve bir ölen kişi seçeneğini seçmelisiniz.

Harman, bu ahlaki ilkeyi doğrulamak için şu örneği verir:

Varsayalım ki siz, bir hastanenin acil servisinde çalışan bir hekimsiniz ve o sırada çalıştığınız yere kaza geçiren altı kişi geldi. Altı kişinin hepsi de hayati risk altında; fakat bir tanesi diğerlerinden daha da kötü durumda. Eğer tüm kaynakları kullanır ve diğer kazazedeleri ölüme terk ederseniz, durumu oldukça kötü olan bu kişiyi zar zor kurtarabilirsiniz. Ya da bu kişiyi göz ardı edip, diğer beş kişiyi kurtarabilirsiniz.

Bu örnekte hekim, beş kişiyi kurtarır ve durumu görece daha kötü olan kişiyi ölüme terk ederse, doğru şeyi yapmış olacaktır. Böylece test edilen ahlaki ilke doğrulanmış olur. Bu noktada Harman bize ikinci bir örnek verir:

Hastanede yatan ve ölmek üzere olan beş hastanız var. Her birinin ayrı bir organa ihtiyacı var: böbrek, akciğer, kalp, vs. Bu durumda siz tek bir sağlıklı insanın kalbini, akciğerlerini, böbreklerini ve lazım olan diğer organlarını alırsanız, ölmek üzere olan bu beş kişiyi kurtarabilirsiniz. Sağlıklı kişi 306 numaralı odada ve rutin testlerini

¹ Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., Ankara/Türkiye.
sevimcoskun@hacettepe.edu.tr

²Gilbert Harman, felsefe alanında doktora derecesini 1964 senesinde Harvard Üniversitesi’nden almıştır. Princeton Üniversitesi’nde kariyerine başlamış ve uzun yıllar felsefe bölümünde profesör olarak Princeton Üniversitesi’nde görev yapmıştır. 2017 senesinde ise Princeton Üniversitesi’nden emekli olmuştur. Başlıca çalışma alanları; etik, dil felsefesi, zihin felsefesi ve epistemolojidir. (1,2)

yaptırmak için hastaneye gelmiş olsun. Yapılan test sonuçlarına göre ise gerekli doku uyumuna sahip ve sizin için mükemmel derecede sağlıklı bir verici kişi. Eğer hiçbir şey yapmazsanız, bu sağlıklı kişi yaşamına devam edecek ve diğer beş hasta ölmüş olacak. Beş hasta ancak 306 numaralı odadaki sağlıklı kişinin organlarının dağıtılmasıyla kurtarılabilir.

Test edilen ahlaki ilke bize, beş kişinin kurtarılması gerektiğini ve bu nedenle de sağlıklı kişinin organlarının alınması için gerekenin yapılması gerektiğini söyleyecektir. Fakat bu durumda elbette ki siz, bu masum sağlıklı kişiyi, diğer beş kişiyi kurtarmak için kurban etmeyeceksiniz. İşte tam bu noktada ise ahlaki ilke test edildi ve yanlışlanmış oldu.

Harman'a göre, tabii ki bir düşünce deneyi olan bu örneği, gerçek anlamda dünyada test edilen bir hipotez gibi ele alamayız. Burada sadece kurgulanmış belirli örnekler üzerine düşünülmüş ve ortaya çıkan duygularımızla, açık bir ahlaki ilkeyi test etmiş oluruz. Aynı şekilde bir fizikçi, uzun süredir üzerinde çalıştığı bir teoriye dair bazı *duyular* geliştirmiştir ve açık hipotezleri, belirli durumlarda neler olabileceğine dair oluşan *duyularıyla* karşılaştırmak için düşünce deneylerine başvurabilir. Fakat bilimsel hipotezler, aynı zamanda dünyada gerçek deneylerle de test edilebilir. Bu durumda, ahlaki ilkeler de benzer şekilde dünyada test edilebilir mi? Bir kişiyi, bir şey yaparken gözlemleyebilirsiniz; ama yaptığı şeyin doğru ya da yanlış olduğunu anlayabilir misiniz?

Harman, şu örneği vererek sorularını sormaya devam eder: Diyelim ki, sokakta yürürken birden bir kediyi üzerine benzin dökerek yakan bir grup serseri genç gördünüz. Bu olayda yapılan şeyin doğru mu yanlış mı olduğunu düşünüp, yanlış olduğu sonucunu çıkarmanıza gerek yoktur. Bunun yanlış olduğunu görebilirsiniz. Fakat bu olaya verdiğiniz tepki, gördüğünüz şeyin gerçekten yanlış olduğundan mı kaynaklanmaktadır yoksa sadece ahlaki *duyunuzdan* mı ileri gelmektedir? Belki de bu *duyuyu*, ahlaki yetiştirilişinizin bir sonucu olarak kazanmış olabilir misiniz?

Harman, gözlemle ilgili konuların karmaşık olduğunu öne sürmektedir. Çünkü hiçbir zaman saf bir gözlem yoktur; tüm gözlemler aslında her zaman teori yüklüdür. Algıladığımız şey, bir ölçüde (bilinçli ya da bilinçsiz) sahip olduğumuz teoriye bağlıdır. Verilen örnekte olduğu gibi, 'bir kedinin bir grup serseri genç tarafından üzerine benzin dökülerek yakılmasını' anlamamız için birçok şey hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Yani çok sayıda nesneyle birlikte insanları ve yaşam evrelerini, kanlı canlı hayvanları ve özellikle kedileri, yaşamın ne ifade ettiğini, benzini, yanmayı ve bunun gibi birçok kavramı bilmeliyiz. Aslında

gördüklerimiz retinamıza düşen ışık ışınlarının bir sonucudur. Ancak sadece bu mekanizmayla gördüğümüz şeyleri yeterince tanımlayamayız. Sahip olduğumuz teorilerle birlikte ne yapıldığını görmüş ve anlamış oluruz. Eğer sahip olduğumuz (bilimsel) teoriler değişirse, aynı ışık ışınlarıyla farklı şeyler görmüş oluruz. Benzer şekilde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir ahlaki görüşe sahipsek, doğruyu-yanlış, iyiyi-kötüyü ya da adaleti-adaletsizliği algılayabiliriz. Bu anlamda ahlaki önermeler ile diğer teorik (bilimsel) önermeler arasında bir fark yoktur.

Ahlaki kavramlar, sahip olduğumuz teoride ya da inanç sisteminde yer almaktadır. Algılarımızın doğrudan sonucu olarak bir görüş oluştuğunda, bir gözlemin gerçekleşmiş olduğunu söylersek, bir ahlaki gözlemin de gerçekleşmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü oluşan görüş, bir ahlaki görüş de olabilir. Bu bağlamda gözlem, ahlaki teorileri doğrulamak ya da yanlışlamak için kullanılabilir. Şöyle ki, gözleme dayalı görüşlerimiz, kendimizin farkında olduğu belli başlı ahlaki ilkelerimiz ile uyuşabilir ya da çatışabilir. Eğer bir çatışma olursa, bu durumda kendi ahlaki teorimiz ile gözlem sonucumuz arasında bir tercih yapmamız gereklidir. Bilimde olduğu gibi etikte de bir teoriye sahip olsak bile, bazen gözlemde bir yanlışlık ya da yanlışlık olduğunu söyleyebilir ya da dayandığımız teorimizde değişiklik yapabiliriz.

Harman, etik ve bilim arasında paralellik kurmaya devam eder. Ona göre, öne sürdüğü argümanlardan yola çıkarak, hem bilimde hem de etikte belli durumları açıklamak için genel ilkelere başvurulduğu söylenebilir. Böylece hem bilimde hem de etikte kabul ettiğimiz genel ilkeler, belirli şeylerin doğru veya yanlış, adaletli veya adaletli olmadığı gibi belirli yargılara başvurularak test edilebilir. Fakat burada Harman şunu öne sürer: Yine de gözlemin bilimdeki rolü, etikteki rolünden farklıdır. Aradaki fark şudur: bilimsel bir teoriyi desteklemek amacıyla yapılan gözlemlerin açıklanması için belirli fiziksel gerçekler hakkında varsayımlar yapılması gerekmektedir. Ancak Harman'ın ahlaki gözlem olarak bahsettiği gözlemlerin açıklanması için herhangi bir ahlaki gerçek hakkında varsayımda bulunmak gerekmemektedir. Çünkü ahlaki olaylarda, sadece ahlaki gözlemi yapan kişinin psikolojisi ya da ahlaki duyarlılığı hakkında varsayımda bulunmak gerekmektedir.

Harman'ın argümanına göre bir olayı gözlemlemek, bize, bilimsel bir teori lehine ya da aleyhine olacak bir gözlemsel kanıt sağlayabilir. Bu manada, söz konusu gözlemin çıktısı, o gözlemin neden yapıldığına dair mantıklı bir açıklama getirebilir. Aynı şekilde ahlaki bir gözlemi ele aldığımızda, böyle bir gözlemin herhangi bir ahlak teorisi lehine ya da aleyhine

bir kanıt oluşturabilmesi olası görünmüyor. Çünkü yapılan ahlaki gözlemin bir çıktısı olarak doğruluk ya da yanlışlık, bu gözlemin neden yapıldığına dair herhangi bir mantıklı açıklama ile tamamen alakasızdır. Aslında belirli bir zamanda bir olayı gözlemlediğimizde, bu gözlem sadece gözlemci hakkında değil, aynı zamanda fiziksel gerçekler hakkında da bir kanıt sunar. Fakat belirli bir ahlaki gözlem yaptığımızda, bu gözlem ahlaki gerçekler hakkında değil, sadece kendimiz ve ahlaki duyarlılığımız hakkında bir kanıt sunabilir. Bu açıdan etik bilimden farklı görünmektedir.

Ahlaki ilkelerin gözlemlerimizi açıklamaya yardımcı olup olamayacağı hakkında düşünürken, "gözlem" kelimesindeki belirsizliğe dikkat etmek önemlidir. Kedinin yakıldığını gördüğümüzde hemen "bu yanlış" diye düşünürüz. Bir bakıma gözlemimiz, bir grup gencin yaptığı şeyin yanlış olduğudur. Başka bir anlamda, gözlemimiz o anki düşüncemizdir. Bu örnek olayda, ahlaki ilkeler ilk anlamda bize gözlemlerimizi açıklayabilir; fakat ikinci anlamda açıklayamaz. Bu bağlamda belirli ahlaki ilkeler, bir grup gencin kediyi yakmasının neden yanlış olduğunu açıklamada bize yardımcı olabilir; fakat neden bu olayın yanlış olduğunu *düşündüğümüzü* açıklamada bize yardımcı olamaz. İlk anlamda "gözlem", ahlaki ilkelerin test edilebildiği durumda kullanıldır: "gereksiz acıya neden olan eylem yanlıştır." Bu nedenle kedinin yakılması olayı da yanlıştır. Ancak ikinci anlamda "gözlem", ahlaki ilkelerin açık bir şekilde gözlemlerle test edilemediği durumda kullanıldır. Çünkü bu durumda ahlaki ilkeler, gözlediğimiz şeyi gözlememizi açıklamakta bize yardımcı olamaz. Aynı zamanda yaptığımız ahlaki gözlem de ilgili ahlaki ilkeye bir kanıt niteliğinde olamaz.

Sonuç olarak Harman, gözlemsel kanıtın bilimde oynadığı rolün, aynı şekilde etikte olmadığını söyler. Çünkü bilimsel ilkeler, 'ikinci anlamdaki gözlemleri' açıklamadaki rolleriyle haklı çıkarılabilir. Fakat görünen odur ki; ahlaki ilkeler aynı şekilde haklı çıkarılamaz. Burada Harman, bilimsel ilkeler ile belirli gözlemler arasında açıklayıcı bir zincir varken, ahlaki ilkeler ile belirli gözlemler arasında açıklayıcı bir zincir olamayacağı görüşündedir. Bu yüzden de bilimsel alanın aksine etik alan gözlemden kopuk görünmektedir. Bu açıdan bilim ve etik arasında yöntem bilgisel açıdan bariz bir fark vardır.

Kaynaklar

1. Princeton University. Gilbert Harman. Erişim: <https://dof.princeton.edu/about/clerk-faculty/emeritus/gilbert-harman> Erişim tarihi: 15 Aralık 2020.

2. Princeton University. Gilbert Harman. Erişim: <https://www.princeton.edu/~harman/>
Erişim tarihi: 15 Aralık 2020.
3. Harman G. Ethics and Observation,” from *The Nature of Morality*. Oxford University Press, 1977, 3–10.

H.L.A. Hart'ın “Hukuk, Özgürlük ve Ahlak” Kitabı Üzerine

Çağrı Zeybek Ünsal¹

İngiliz felsefeci Herbert Lionel Adolphus Hart'ın, *Hukuk, Özgürlük ve Ahlak* adlı kitabı etik ve hukuk ilişkisini toplumsal ahlakın korunması ve sürdürülebilirliği üzerinden tartışan ve okuyucuyu farklı sorular üzerinde düşünmeye sevk eden bir eser. Kitap, hiçbir zarara yol açmasa bile tek başına ahlaki olmayan bir eylemin cezalandırılmasında, hukukun ne kadar gerekli ve yeterli bir araç olduğu ile ilgili, Stanford Üniversitesi'nde 1968 yılında yapılan üç farklı konferansta tartışılan sorular üzerine kurulmuş.

Hukuk ve ahlak ilişkisi hakkında pek çok soruyu farklı açılardan ele alan Hart, hukuk ve ahlak arasında tek bir soru olmadığından söz ederek başlıyor. Hukuk ve ahlakın birbirlerini ne ölçüde ve nasıl geliştirdikleri ise hukukun ahlaki eleştiriye açık olup olmadığı ile ilgili bir soru olarak sunuluyor.

Gerçekten de bir hukuk kuralının geçerli olduğunu kabul etmiş olmak, bu kuralın ahlaki ilkeler kullanılarak eleştirilmesine engel bir durum olur mu? Hukuk ne zaman toplumun ortak ahlaki standartlarına aykırı bir davranışı cezalandırabilir ya da bu cezalandırmayı meşru kılan nedir? Bu sorular, kitabın temelinde ve Hart'ın toplum ahlakı, cezalandırma sistemi ve hukukun, özellikle de ceza hukukunun amacı etrafında yanıtlamaya çalıştığı sorular. Tartışmaların eksenindeki temel soru, ceza hukukunun ahlakı dayatmak için meşru olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorusu.

Hart, kitabın ilerleyen bölümlerinde okuyucuya, ahlakın tek başına, hukuk olmadan topluma dayatılıp dayatılamayacağı, dayatmanın meşru zemininin ne olacağı üzerine sorular soruyor. Başkalarına zarar vermese dahi ahlaksız bir eylemin tek başına cezalandırılabilir olup olmadığı ise, John Stuart Mill'in öğretileri ile birlikte ele aldığı bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Hart, bireysel özgürlüğü temel alan Mill'in ahlaklı bir toplum oluştururken nasıl bir sınır çizileceği konusundaki görüşlerini destekler görünüyor.

Pek çok kavramı ağırlıklı olarak İngiliz yargı sistemi ile birlikte tartışan Hart, dava örnekleri üzerinden hukukun ilgilenmemesi gereken alanların neler olduğu ile ilgili de okuyucuya düşünme alanı sağlıyor. Hart'ın sorduğu; “Ahlak ve hukukun birlikte kınayarak cezalandırdığı eylemlerin hangileri toplumun çoğunluğu tarafından uzlaşılarak benimsenmiş durumda?

¹ Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., Ankara/Türkiye.
cagri.zunsal@hacettepe.edu.tr

sorusu kanaatimce hukuk ile ahlak etkileşimi, buna bağlı olarak da yasaların koruduğu değerler açısından da okuyucuyu sorgulamaya yönlendiriyor. Hukuk gerçekten cezalandırılması gereken fiilleri belirlerken gücünü nereden alıyor? Hukuka cezalandırma meşruiyeti kazandıran, toplumun çoğunluğunun kabul ettiği ortak ahlaki değerler mi? İnsanın başka insana verdiği zararın karşılığında bir ceza verilmesi gerekliliğinin adaleti sağlayacak olması fikri mi?

Hart bu noktada en temel soruyu soruyor. “Nedir ahlak kurallarını ya da bir ahlakı bozmak?” Gerçekten de toplum mudur ahlaksız eylemlerin neler olduğunu belirleyici olan? Hart aynı zamanda şu soruyu soruyor. “Ahlakın dayatımı ahlaken meşru mudur?” Pozitif ahlak ve eleştirel ahlak arasındaki farklara yer verdiği bölümde ele aldığı bu soru, tam da hukukun cezalandırma tehdidi altında insanların ahlaki kurallara riayetini sağlamanın ne kadar faydalı bir yöntem olduğu konusunda oldukça düşündürücü. Bir başka ifadeyle bir toplumun ahlaka uyumunu sağlayacak olan araç hukuk mudur?

Hart’a göre, hukuki dayatım kavramı tahmin edildiği kadar basit bir kavram değildir ve iki yönlüdür. Hukuku ihlal edenlerin fiillerinin cezalandırıldığı durumun yanı sıra hukuk kurallarını ihlal etmemiş bir kişinin hukuki cezalandırma tehdidi ile kurallara uymaya zorlandığı, insanların hukukun emrettiğini/yasakladığını yapmalarının veya yapmaktan kaçınmalarının hukuki cezalandırma tehdidi ile sağlandığı durum sözü edilen iki farklı yönü yansıtıyor.

Hart, cinsel ahlaka sık sık gönderme yaptığı eserinde, zarar verici ve rahatsız edici boyutları ile eylemlerin toplumsal yansımalarını birbirleriyle karşılaştırıyor. Cinsel dürtüleri bastırmanın bireyin duygusal yaşamında, mutluluğunda, kişisel gelişiminde ve uyumunda yaratacağı olumsuz etkileri, çalma ve yaralama hatta öldürme dürtüsünün kişide yaratacağı etkiyi birbirinden farklı değerlendiriyor.

Hart’ın vurguladığı cinsel alandaki kısıtlamaların insan yaşamındaki olumsuz etkileri açısından bakıldığında, İngiltere Wolfenden Komitesi’nin raporunda belirtilen, “Hukukun işi olmayan, özel bir ahlak ve ahlaksızlık alanı kalmalıdır” görüşü yeniden okuyucuları düşünmeye sevk eden bir görüş olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan Hart, insanların kendilerine ve başkalarına karşı korunmasını sağlayan bir sistem içinde, özgürlüklere müdahalenin sınırı nedir, zarar vermeyi önlemek midir? Hukuk bireyin korunması için mi vardır? sorularını da gündeme getirerek sadece ahlaksızlığı dolayısıyla bir

eylemi cezalandırmanın dogmatik yapısını göstermeye çalışıyor eserinde. Hart'a göre cezanın belirlenmesinde ahlakın etkisinin ne olduğunu bilmek bu soruların cevabını vermeye yetecektir. Hukuki cezalandırmanın amacı sadece zarar verici fiilleri önlemek midir? sorusuna şu cevabı veriyor: "Eğer sadece zararı önlemek için hukuken insanlar cezalandırılıyorsa, cezanın ne olacağı belirlenirken suça teşvikin sorumluluğu azaltıp azaltmayacağı dikkate alınan bir ölçüt olmazdı."

Eserde, hukuken bir fiilin cezalandırılabilir olup olmadığı sorusu üzerinde toplumun bir fiili ahlaksız bulup bulmamasının etkisinin ne olduğunu düşünmeye gerek olup olmadığını da tartışmaya açıyor. Hukuk, toplum tarafından kınanan ve ahlaksız bulunan fiilleri, söz konusu fiilin cezalandırılıp cezalandırılmayacağına karar verilirken dikkate almalı mıdır? Hart, burada iki sorunun bağımsız şekilde düşünülmesi gerektiğini savunuyor. "Ne tür davranışlar meşru olarak cezalandırılabilir? ve "Farklı suçları hangi şiddette cezalandırmalıyız?"

Girişte sözünü ettiği İngiliz Yargıçlar Lord Patrick Devlin ve James Fitzjames Stephen ise ılımlı ve uç tezin temsilcileri olarak sıklıkla değindiği kişiler. Hart her iki kişinin de görüşlerine yer vererek şu soruların cevapları üzerinde düşündürüyor okuyucuları; toplum, hukuku, varlığı için gerekli bir başka şeyi korumak için mi kullanıyor? Toplum ahlakını korumak için hukuku mu kullanıyor? İlimli teze göre, hukuk yıkıcı faaliyetleri bastırdığı gibi, ahlaksızlığın bastırılması işini de üstlenmelidir. Uç tez ise ahlakın dayatımını bir araç olarak değil, kendinde bir değer olarak görür.

Hart'a göre, bu bağlamda sorulması gereken ilk soru; toplumun ahlaksızlığa karşı vereceği ortak tepkiden bağımsız olarak bir fiil, herhangi bir kimseye zarar verir mi? sorusudur. İkinci soru ise, bu fiil toplumun bünyesinde oluşan ortak ahlak anlayışını etkileyecek midir? Bu soruların beraberinde ise Hart şu soruları soruyor: Fiilin ortak ahlakı etkilemesi durumunda üzerinde uzlaşmış bu ortaklık zayıflayacak mıdır? Zararın ortaya çıkmaması, hukukla ahlakı dayatmak için yeterli bir kanıt oluşturur mu? Ahlaksız eylemin zarar vermese dahi cezalandırılması gerektiği görüşü, hukukun amacını aşan bir değerlendirmenin sonucu mudur?

Ahlakın dayatımını türlere ayıran Hart, dayatım türleri ile ilgili yazdığı bölümde toplumun varlığı için neyin gerekli olduğunu sorguluyor. Ahlaki ilkeleri tehdit eden fiiller toplumun da varlığını ve ahlak ilkelerini tehdit eder mi? sorusunu toplumun varlığını sürdürmesi için

ahlakın dayatımının gerekliliği ve meşruiyetini tartışarak cevaplandırıyor. Toplumun varlığını ve ahlakını korumak için hukukun araç olduğu tezi Hart için geçerli değil.

Yukarıda da belirtildiği gibi, insanları ceza ile korkutarak onları kurallara ve üzerinde uzlaşılan düzene riayet etmeye zorlamak ve cezalandırma tehdidi ile kişilerin eylemleri yapmasını önleyerek değil, doğrudan suça konu eylemleri yapan kişilerin bu eylemlerini cezalandırarak onların hukuka riayet etmelerini sağlamayı dayatımın iki yönü olarak gösteriyor.

Ahlakın bu şekilde insanlara en iyi hukuk ile öğretilebileceği fikri, Hart için desteklenebilir görünmüyor. Hart'ın, eserinde sözünü ettiği "Kefaretçi kuramı" da ahlakın başka araçlarla öğretilebileceği argümanını desteklemek amacıyla kullanılıyor. Kefaretçi kuram, suçlunun cezalandırılmasının meşruiyetini, toplumun öç alma arzusuna ve nefret duygusunun tatmin edilmesi gereksinimine bağlıyor.

Hart'a göre, ahlaki kınama toplum tarafından vurgulu bir şekilde ifade edildiğinde ahlaki norma saygıyı arttıran bir unsur. Bununla birlikte, toplumda ahlaki normlara saygıyı arttıran ve güçlendirenin suçluların cezalandırılması için toplumun vurgulu şekilde o suçu kınaması olduğunu düşünüyor.

Kitabındaki son değerlendirme ise, belirli bir zamanda ve toplumda geçerli olan ahlakın, yapılması arzulananmayan eylemi, izin verici yönde değiştirmesini önlemek için toplumun ahlaki status quosunu korumayı sağlamak üzerinedir. Hart, status quoyu korumak yine hukuk ile yapılabilecek bir şey midir? sorusunu soruyor.

Hart'a göre belirli bir zamanda ortak olarak ahlaklı eylemin ne olduğuna ilişkin toplumdaki anlayışın değişmesinin önüne geçmek için hukukun başarılı olması muhtemeldir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken ayrım, ahlakı korumak ve ahlaki muhafazakârlık arasındaki ayrımdır. Ahlakı muhafazakârlık ile hukuki dayatımın meşru olduğu önermesinin birbiriyle örtüşmekte olduğunu, ahlaki muhafazakârlık kavramı ile her ne olursa olsun, o an toplumda geçerli ve baskın olan ahlak anlayışını korumak için yapılması gerekenlerin yapıldığı durumların kapsandığını ifade ederek, söz konusu kavram açısından, değerli olanın, çoğunluğun ahlak anlayışı olduğunu ve bunun demokrasilerde azınlığı bastırmak için güç kullanımını da beraberinde getirebileceğini ifade ediyor. Bu durumun getireceği tehlikelere dikkat çekiyor.

Hart, demokrasinin bu anlamıyla getirileri olduğu kadar tehlikelerinin olduğunu öne sürerek, farklı açılardan hukuk ve ahlakın birbirleriyle olan ilişkilerini irdelediği bu eserinde okuyucuya pek çok soruyu bu çerçeveden değerlendirme fırsatı veriyor.

Ev İçi Şiddetle Mücadele ve Öz Niteliklerini Koruyarak Gelişen Ülke Olmak

Önder İlgili¹

Bu yıl içerisinde Pakistanlı meslektaşlarımız ile bir vaka sunumu konusunda iş birliği yapma şansımız oldu. Vaka bir kadının mağdur olduğu ev içi şiddet olayını ve oluşan yaralanma nedeniyle sağlık kurumuna başvuruyu içeriyordu. Bildiğiniz gibi, Pakistan ülkemiz ile yakın ilişkileri olan ve halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olması ile Türkiye ile önemli benzerlikler gösteren bir ülke. Bu nedenle Pakistan'ı bazı sorunlarımızın ortak olabileceği ya da sorunlara iki ülke için de uygun olabilecek çözümlerin beraber aranabileceği bir ortak olarak görmüşümdür.

Başlangıçta paylaştığım bilgilerin de düşündürebileceği gibi vaka sunumumuzu bu iki ülkenin sosyal ve kültürel özelliklerini dikkate alacak bir biçimde hazırlamamız gerektiğini düşünmüştüm. Hazırladığımız taslak metin içerisinde Pakistan için “gelişmekte olan ülke” teriminin de kullanılması, aynı terimin ülkemiz için de kullanılmasına sık şahit olmam nedeni ile benim açımdan bir başka düşündürücü noktayı oluşturdu. Etik alanında ‘gelişmekte olan ülke’ teriminin izdüşümü ne idi? Yeri var mıydı? Bu soruların cevabını aramaya koyulmadan, bu vaka sunumumuzda olmasını istemediğim akışı tanımlamamın da yararlı olacağını düşünüyorum. Beklentilerimle en uyumsuz gördüğüm sistematik, gelişmekte olan ülke etiketini takiben, olumsuz örnek olayın paylaşımı, örneklenen olumsuz durumun ülkede onaylanan, yeniden üretilen bir durum olduğunun kabulü, ardından gelişmiş kabul edilen ülkelerin öğretilerinin şablon olarak benimsenmek üzere çözüm ve hedef olarak sunulmasıdır.

Ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre nasıl sınıflandırılırlar? Önceleri inanıldığı şekli ile ülkenin ortalama kişi başı milli gelir düzeyinin artması ile çoğu alanda gelişim görüleceği beklentisi artık kabul görmemektedir. Günümüzde bu amaçla dört temel kategoride değerlendirme yapılmaktadır.

1. Kişi başına düşen milli gelir
2. Ekonomik ve sosyal yapı
3. Fiziksel yaşam kalitesi
4. Ekonomik ve politik özgürlükler (1)

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. Ankara/Türkiye. ilgili@hacettepe.edu.tr

Günümüzde “modernizasyon” kavramı önemli yapısal değişiklikleri nitelemek için kullanılırken, sosyal yapıda büyük değişiklikler olmasının da gelir düzeyi artışı, üretim kapasitesi ve yaşam standardını yükseltmek açısından gerekli olduğu öne sürülmektedir. (1,2) Sağduyulu biçimde bütünü görebilmek ve insanlığa etik açıdan ihtiyaç duyulan geribildirim verebilmek amacı ile ana akımları peşin olarak benimsememeyi mesleğimin bir gereği olarak görmekteyim. Bu duruşun sonucu olarak benim için büyüme ve gelişmenin istenilirliği de tartışmasız değildir. Tutuculuk ile haksız yere itham edilmemek adına, Batılı kaynaklarda bu bakışı yansıtan bilgilere erişebildiğim için kendimi şanslı sayıyorum. Büyüme, gelişme ve modernizasyonun olumsuz yönlerine odaklanan görüşlerde, geleneksel toplumların ve yaşam tarzlarının geri dönüşsüz biçimde bozulması, kültürel sığlığa götürebilecek tek tip materyalist kitle kültürünün yayılması, yaşamda anlam ve ruhani boyutların yitimi, kapitalist piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ile insanların istismarında artış dile getirilmektedir. Gelişmenin bazı yazarlar tarafından da Batı nüfuzunu ve egemenliğini örtmede kullanılan bir kavram olarak görüldüğü de aktarılmaktadır. (2)

Gelişmekte olan ülkeler ile ilgili fakirlik, yetersiz beslenme, hastalık ve eğitim eksikliği en çok üzerinde durulan konuları oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler çeşitli yardım programları kapsamında bağışçı ve alıcı rolü almakta, bağışçı ülkeler çok daha gelişmiş bir yönetsel örgüt ile bu ilişkinin hedeflerini değerlendirmektedirler. Gelişmeye dönük programlar üzerine tartışmalar programların etkinliği üzerine olduğu kadar ülkelerin çıkar ve hedefleri ile de ilgilidir. Bu çıkar ve hedefler kaçınılmaz olarak değersel boyut içermektedir. (1) Bu yapısı ile gelişme, tarihsel olarak egemen ülkeler tarafından belirlenen değer yüklü bir kavramdır. (2) Bunun yanında tüm ülkeler özgündür ve biriciktir. (1) Ülkelerin iç koşulları, dini ve tarihsel gelişim deneyimleri, körlemesine tıpatıp kopyalanmaya izin vermeyecek ölçüde farklıdır. Bu farklılıkla birlikte bir diğer zenginlik de gelişimin her aşamasında alternatif yol ve seçeneklerin söz konusu olmasıdır. Ülke ve toplumların özgün gelişim deneyimleri ve yerleşik kültürleri insanlığın geleceğe yönelik güvenceleri, seçenekleri ve ortak mirasıdır. Paragrafın başında dile getirdiğimiz bağışçı ve alıcı ülke rol dağılımı ve bu programların tasarlanmasındaki düşünsel katkı oranına bakıldığında bu konuda alıcı ülkenin özgün niteliklerinin, değersel önceliklerinin korunduğunu düşünmek güçleşmektedir. (1)

Son dört yüz yıllık dönemde Batı ülkeleri ekonomik ve politik merkez olma nitelikleri ile gerek kendi vatandaşları, gerekse onların egemenliğinden kurtulmak isteyen toplumlar için gelişmişlik modeli oluşturmaktadır. Gelişim ile ilgili öğretiler günümüzün gelişmiş Batılı

ülkelerinin tarihsel gelişim deneyimlerinden derlenmektedir. Gelişme ile ilgili temel kabuller ve Batılılaşma ilişkisi de kalıcı değildir ve ekonomik ve politik güç merkezinin Asya yönünde değişimi ile modernlik ve gelişme kavramlarının anlamlarında da değişim beklenebilir. (2) Gelişmekte olan ülke teriminin düşündürdükleri ile ilgili sözlerimi noktalarken ele alacağımız sorunların çözümünde ilgili toplumun değerlerini incelemek ve sorunun çözümüne katkı sunabileceğini düşündüğümüz yönleri destekleyerek, o toplumun kendi özgün deneyimine katkı sağlamayı öncelikli yaklaşım olarak öneriyorum.

Başta sözünü ettiğim vakamızda yer alan, ev içi şiddet teriminin kullanılması ile aile bağı içermeyen ilişkileri de kapsayacak bir nitelik kazanan bu olgu, dünyanın pek çok ülkesinde değişen yoğunluklarda gözlenen bir insan hakları ihlalidir. Ev içi şiddette kadınlara yönelen vakaların daha yoğun yaşandığı inkar edilemez; ancak her durumda insanlık kimliğinden çok cinsel kimliğin öne çıkarılması, tüm toplumun bu insan hakları ihlali karşısına bir bütün olarak dikilmesini kolaylaştırmamaktadır. Cinsiyete dayalı toplumsal yapı ve rolleri “düşmanca cinsiyetçilik” ve “korumacı cinsiyetçilik” ayrımı yapmadan, tüm cinsiyetçi yaklaşımları reddeden akımlar, şiddetin önlenmesinde etkin olabilecek mevcut toplumsal mekanizmalardan yararlanılmasını güçleştirmektedir. Sosyoloji alanından bakışı içeren çalışmada Can, fonksiyonalist teorilerin toplumsal yapıyı oluşturan unsurların bir arada uyumlu bir çalışma göstererek, kazan-kazan hedefi ile ideal yapıyı ortaya çıkarmayı hedefleme niteliklerine, feminist teorilerin de çatışmaya vurgu yapma, farklılık ve çıkar çatışmalarına, kaybet-kazan anlayışına sahip olma niteliklerine değinmektedir. (3) Can’ın çizdiği çerçeveden bakıldığında fonksiyonalist teorilerin ev içi şiddet ile mücadelede daha tercih edilir bir zemin oluşturdukları düşünülebilir. Kadına yönelik şiddet ile ilgili uluslararası belgelerde yer verilen tanımların önemli bir parçasını oluşturan “kadın olmasından dolayı uygulanan”, “yalnızca kadın olmaları sebebi ile karşılaştıkları” ölçütlerinin ev içi şiddet olayları içinde kadına yönelik şiddetin ayrımında üst düzeyde seçici biçimde gözetilmesi doğru olacaktır. (4) Birçok erkek henüz şiddet uygulayıcısı değildir ve erkeklerin şiddetin son bulması için her düzeyde çalışmaya dahil olması gerektiği açıktır. Körükçü’nün çok yerinde ifade ettiği gibi “Kadınlar ve erkekler arasında barış ve kalkınmayı besleyen ve şiddet karşıtı iş birliği, ortaklık ve iletişim olmalıdır.” (5) UNESCO’nun 1997 yılında Oslo’da düzenlediği “Barış kültürü perspektifinde erkeklik ve erkek rolleri” isimli uzman grubu toplantısı örneğinde olduğu gibi kadın ve erkek toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi üzerine çalışmalar yapılması, otoriter, baskıcı, kontrolcü, yönlerin tartışılmaya açılması çözüme yönelik olanaklar sunabilir.

Ev içi şiddet gibi ekonomi, sosyal yapı, eğitim, gelenek, inanç, ahlaki öğreti gibi pek çok boyutu olan bir problemi, tek boyutu ile ele alan, olumsuz örnekleri geneli yansıtmış gibi sunarak, inanç ve kültürle kötü etiket vurmaya çalışan yaklaşımlara karşı da dikkatli olunmalıdır. (6) Ahlaki öğretinin kendisi ile öğretinin bireysel ve grup içindeki anlayış ve yorumları arasındaki ayrımın hassas bir biçimde gözetilmesi gerekmektedir. (6) Öztürk, İslam'ı karalama aracı olarak ve kadınlar aleyhine baskı aracı olarak kullanılan Kur'an'ın Nisa Suresi'nin 34. ayetine dayandırılan saptırmaları aydınlatmıştır. Öncelikle ayette kadın tarafından sergilenen olumsuz davranış ile ilgili kullanılan "nüşuz" kelimesinin iddiaların aksine vurgulandığı gibi "huysuzluk, geçimsizlik" değil, "düşmanlık, başkasına göz koyma, kin tutma, sadakatsizlik sonucu kocaya karşı bir isyan başlatılması" gibi daha ciddi bir durum anlamı taşıdığını açıklamaktadır. Yine aynı ayette erkeklerin sıfatı olarak yer alan "kavvam" kelimesinin de kollayıp gözetken anlamı taşımasına karşın hatalı biçimde "hakim, yönetici" olarak yorumlandığından bahsetmektedir. Ayette yer alan ve dövme ile ilişkilendirilen "fadribü" kelimesinin ise Kur'an'da değişik yerlerde dokuz ayrı anlamda kullanıldığı ve Nisa Suresi 34. ayette kullanıldığı anlamın barındığı yerden uzaklaştırmak, yolculuğa çıkarmak olduğu belirtilmiştir. Bu saptamaları destekleyici olarak, Hz. Muhammed'in eşi Hz. Âişe'ye - zina iftirası olayı dahil- yaşamı boyunca hiçbir kadına el kaldırmamış olması, Kur'an'da sadece kesinleşmiş zina suçuna verilen dövme cezası bulunduğu ifadesi, bunun da kişiler tarafından değil, kamu otoritesi tarafından uygulanması gerekliliğinin vurgulanması önemlidir. Özetle Kur'an'da Nisa Suresi 34. ayette kadının dövülmesini emreden bir ifade bulunmamaktadır. Kadının sadakatsizlik ve iffetsizlik kuşkusu yaratması durumunda, öğüt verme, yatakta yalnız bırakma gibi iki tedbir aşaması sonrası, son aşama olarak olay açıklık kazanıncaya kadar eşinin evinden uzaklaştırılması uygulaması söz konusudur. (7)

Tarihsel süreçte Türk ailesine baktığımızda, Hunlar'da baba ailesinin temel olduğuna, ailenin baba, oğul ve torunlardan oluştuğuna, evlenip giden kızlar ile onların çocuklarının aileden sayılmadığına rastlanmaktadır. Eski Türklerde annenin babadan sonra aileyi temsil etmesi ile babanın diğer akrabalarından önde olduğu, babanın mirasında hak sahibi olduğu, çocukların vasisi olduğu vurgulanmaktadır. Türklerin ataerkil ve dıştan evlenme yoluyla aile kuran bir kavim oldukları ifade edilmektedir. Eski Türk ailesinin temelde monogami, tek eşli evlilik modeline dayandığı da aktarılan bilgiler arasındadır. Türk kadını, temelde İslam öncesi, İslam kültürü sonrası ve Batı uygarlığı etkisindeki dönem olarak üç dönemde incelenmektedir. Birinci dönemde kadınlar erkekler gibi ata binmişler, ok atmışlar, kılıç kullanmışlar, savaş, siyasal toplantı ve toplumsal ilişkilerde kocalarının yanında yer almışlardır. İslam kültürü

sonrasında kadınların kahraman yönlerinin geri planda kaldığından, kadınların aşk konusu oldukları, öğretmen, şair, vaiz ve asker olarak görev yaptıklarından bahsedilmektedir. Bu dönemde kadınların bir nebze daha edilgen oldukları kabul edilmektedir. Batı etkisindeki üçüncü dönemde ise kadınların özellikle kentlerde çeşitli mesleklerde ve özgür oldukları söylenmektedir. (8) Kültürümüzün yansıması olan atasözlerimiz ve deyimlerimiz üzerinden kadın ve şiddet ile ilgili çalışmalar yapılmış olup, kadına geleneksel rolleri üzerinden onların toplumdaki değerini vurgulayan şu atasözleri paylaşılmıştır:

“avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar”

“yuvayı dişi kuş yapar”

“evi ev eden avrat”

“baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği”

“er ekmeği, meydan ekmeği”

“Avrat düzdüğü evi tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi tanrı yapmaz”.

“Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz”

“Ağlarsa anam ağlar, gayrisi yalan ağlar” (9,10)

Bu atasözleri kadına yönelik şiddetin önlenmesinde toplumsal cinsiyet rolleri içermesi nedeni ile tüm cinsiyetçi yaklaşımları reddeden yaygın bir anlayışla toplumumuzun günümüze değin ayakta kalmasındaki katkıları oranında değer görmemiştir. Aynı çalışmalarda ev içi şiddeti ve kadınlara yönelik olumsuz yargıları destekleyebilecek deyim ve atasözleri de saptanarak eleştiriye açılmıştır. (9–11)

Türk aile yapısı ve İslam inancı çerçevesinde ev içi şiddetle mücadeleyi olanaksız kılan bir anlayış bulunmamaktadır. Gelişim ve değişimimize paralel olarak ev içi şiddet olgusunun görüldüğü diğer tüm toplumlarda olduğu gibi, ülkemizde de sorunun tüm boyutları ile ele alınarak mücadelenin sürdürülmesi gerektiği görülmektedir. Bu amaçla pek çok bilimsel çalışma yürütülmektedir ve bu çalışmalar ile ilgili güncel bir derleme Boyacıoğlu tarafından yayımlanmıştır. (12) Bu tartışmaların merkezinde yer alan aile, bir toplumun temel toplumsal kurumlarından birisidir ve insan türünü üretmek ve sürdürmek gereksiniminden doğmuştur. (8) Aile içerisinde şekillenen cinsiyet rolleri de keyfi olmayıp bu gereksinimlerle uyumlu

olarak oluşmuş ve süregelmektedir. Aile yapımızın tek başına dış öğretilerle şekillendirilmesi, bireyselliğin her şeyin önüne çıkarılması, toplumsal işleyiş ve ilişki kalıplarının dışarıdan dayatılan ön kabullerle hızlı bir değişim baskısına maruz bırakılmasının sakıncaları gözden uzak tutulmamalıdır. Değişimin kaçınılmazlığından hareketle toplumumuzun ve tüm insanlığın gelişim sürecine etkin katkı sunmak da meslektaşlarım ve kendi adıma alanımızın bir görevidir. Günümüzün en önemli problemi olarak insanlığın anlam dünyasındaki parçalanmışlığı görmekteyim. Bu nedenle ana akıma körlemesine kapılmadan, ülkemizin öncelikleri ve tarihsel devamlılık içerisinde kendi özgün gelişim deneyimi ve değer dünyasının korunmasının önemini yeniden vurgulamak istiyorum. Bu sayede tüm insanlık için evrensel çabalara da özgün bir katkımız ve desteğimizin olabileceği görüşündeyim.

Kaynaklar

1. The Congressional Research Service. Developing Countries: Definitions, Concepts and Comparisons. 2002 Dec 6.
2. Szirmai A. The Dynamics of Socio-Economic Development.
3. Can Y. Türk Ailesinde Aile İçi Şiddetin Kültürel Dinamikleri. Turk Stud. 2014;9:8.
4. Özkan G. Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme. Hacet HFD. 2017;7(1):533–64.
5. Korukcu O, Kayir G, Kukulu K. Kadına Yönelik Şiddetin Sonlanmasında Erkek İşbirliği. Psikiyatr Guncel Yaklasimler - Curr Approaches Psychiatry. 2012;4(3):396.
6. Özdeş T. İslam Açısından Kadının Konumu ve Kadına Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi. Eskiye. 2009;12:68–76.
7. Öztürk YN. Kur'an'ın Temel Kavramları. Vol. 1. İstanbul: Yeni Boyut Yayıncılık; 2014.
8. Tezcan M. Türk Ailesi Antropolojisi. 1 st. Ankara: İmge Kitabevi; 2000.
9. Kırlioğlu HİK, Akarçay D, Kırlioğlu M. Atasözleri ve Deyimlerde Kadına Yönelik Şiddetin İzleri: Niteliksel Bir Çalışma. Munzur Üniversitesi Sos Bilim Derg. 2016;4(8):101–23.
10. Gün A. Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Roller. Gazi Türkiyat. 2010;167–81.
11. Okray Z. Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın İmgesi. Ü Sos Bilim Derg. 2015;(Haziran):94–102.
12. Boyacıoğlu İ. Düünden Bugüne Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet ve Ulusal Kadın Çalışmaları: Psikolojik Araştırmalara Davet. Türk Psikol Yazıları. 2016;19(Special Issue):126–45.

Yayın Kurulu**Editör:**

Prof. Dr. Nüket Örnek Büken

Yardımcı Editörler:

Doç. Dr. Önder İlgili

Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir

Araş. Gör. Dr. Çağrı Zeybek Ünsal

Araş. Gör. Muhammet Arslan

Contact/İletişim:

Hacettepe University Faculty of Medicine Department of Medical History and Ethics, 06100

Sıhhiye/Ankara TURKEY

Tel: +90 (312) 305 43 61

E-posta: deontoloji@hacettepe.edu.tr

URL: <http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/>

Turkey Unit of UNESCO Chair in Bioethics (Haifa):

<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/unescobiyoetik/tanitim.php>

Hacettepe University Center for Bioethics:

<http://www.hubam.hacettepe.edu.tr/>